

ארי יצחק שבט

דילוג פרקים בלימוד התנ"ך והתלמוד עם ילדים מטעמי צניעות חלק א*

בחלק מבתי הספר הדתיים קיימת תופעה שמורים לתנ"ך ולתלמוד מדלגים על פרשיות או על סוגיות שלדעתם אינן מתאימות להילמד בגיל צעיר. שאלת הלימוד הסלקטיבי עולה לפעמים בסוגיות כגון מוסר במלחמה, תיאורי זוועה, שאלות באמונה וכדומה, אך במיוחד בנוגע לנושאים שהצניעות יפה להם, היינו בתחום העריות.

הרחיקו לכת חסידי סקווירא, שבחומש בראשית החדש שהדפיסו בשנת תשע"ב עבור בנותיהם ב"בית חינוך בית צפורה", השמיטו את פרשיות בנות לוט, כל פרק לח (יהודה ותמר) ופרשת אשת פוטיפר.¹ אף הרב ד"ר א"מ סילברמן מיסד את השיטה, כשבתרגמו לאנגלית את רש"י על התורה העז במקרים רבים להשמיט ולא לתרגם את מה שהחשיב לבלתי מתאים לילדים.² מאז "ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירומים הם"³ מקובל בכל חברה, ובוודאי בחברה הדתית, שיש חלקים בגוף שהצניעות יפה להם, וכך לגבי נושאים

* מאמר זה וגם המשכו, "השוואת והצדקת המסורת לא לדלג פרקים 'לא צנועים' בלימוד התנ"ך עם ילדים לעומת תפישות המשכילים המדלגים", הם פרי של המחקר המקיף הראשון בנושא, שנעשה בתמיכת ועדת המחקר של מכללת אורות ישראל. חלקו השני של המאמר יתפרסם בע"ה בכרך הבא של כתב עת זה.

1 חומש סדר בראשית (מהדורת בית חינוך לבנות – בית צפורה דחסידי סקווירא), ניו יורק תשע"ב, מצולם בבלוג של פרופ' דוד אסף, עונג שבת,

<http://onegshabbat.blogspot.co.il/2014/07/blog-post.html?sref=fb>, ג' בתמוז תשע"ד. מדובר בחומש "שלם" המיועד לתרגול. בפסוקים רבים בו מסומן מקום ריק, שהשמיטו שם מילה, ועל התלמידות היה להשלימה. אסף מציין באירוניה שבחומש שמגמתו השמטת מילים הרשו לעצמם להשמיט גם פסוקים ופרק שלם, כנראה בתקווה שלא יבחינו בכך.

2 R. A. M. Silberman & M. Rosenbaum, Pentateuch and Rashi's Commentary Translated into English, London 5689/1929. ראו למשל שאין שם תרגום לרש"י בבראשית ט, כב; כד, טז; לד, ב; מט, כד. סילברמן (תרג"ד-תרג"ט), במקור מהונגריה, הוסמך להוראה ולדוקטורט בסמינר הרבנים של הילדסהיימר בברלין, וברח לאנגליה עם התחזקות הרוחות האנטישמיות בגרמניה. ראו עליו אצל W. Rubinstein, (ed.), The Palgrave Dictionary of Anglo-Jewish History, Basingstoke 2012, p. 912.

3 בראשית ג, ז.

או מושגים שאין נהוג לעסוק בהם בציבור או עם צעירים שאין להם הכלים או הבגרות הנפשית להתמודד אתם.

לעומת אומות העולם, המשנים את גישתם לנושא לעתים קרובות, עם חזרתנו לארץ ישראל וחזוננו לחזור בקרוב לתפקוד מלא כאור לגויים ולהיות המדריך הערכי של העולם,⁴ חשוב שנגדיר לעצמנו מה היא התפישה הישראלית האידיאלית בשאלת החשיפה הלימודית לעומת הדילוג בספר הספרים ושיטת הדיון לעומת "כבוד אלהים הסתר דבר".⁵

אמנם הנושא אינו פשוט כלל, כי לכאורה מצאנו מחלוקת עקרונית אף בין גדולי ישראל בעניין. למשל הרמב"ם סובר שנושא יחסי האישות הוא חרפה,⁶ ואילו הרמב"ן מאשימו שהושפע מאריסטו ומחשיבה יונית בנושא קדוש זה.⁷ לכאורה, מצד ערך הצניעות יש מקום לטעון בפשטות שככל שנכלול יותר נושאים בתחום ה"טאבו" והדילוג, נצליח לגדל ילדים תמימים וערכיים יותר.⁸ עם זאת, בעידן האינטרנט והתקשורת האלקטרונית קיימת סכנה ממשית שהילדים ממילא ייחשפו בעצמם או דרך ה"רחוב" לצד השלילי, הגס והאסור של הנושאים בפראותם, ללא השגחה, הדרכה והסברה לצדדים החיוביים והנעלים שבדחפים הללו.⁹

4 ראו מאמרנו "הפתרון לאנטישמיות ולהבנת הסגולה הלאומית הישראלית בעידן הגלובלי והאוניברסלי במשנת הרב קוק", אורשת ד (תשע"ג), עמ' 185–229, ובפרק שישה-עשר בספרנו החדש, להרים את הדגל – דגל ישראל והדיבור בעברית במקורות היהדות, ירושלים תשע"ד.

5 משלי כה, ב.

6 רמב"ם, מורה נבוכים (תרגום: ר"ש אבן תיבון), וינה תקפ"ח, ב, לג: "החוש הממשש אשר באר אריסטו במדות ואמר שזה החוש חרפה לנו. ומה טוב מה שאמר. כי באמת הוא חרפה, מפני שהוא לנו מאשר אנחנו בעלי חיים, לא דבר אחר, כשאר הבהמות, ואין בו דבר מענין האנושות".

7 רמב"ן, "אגרת הקודש", כתבי הרמב"ן (ערך: רח"ד שעוועל), ירושלים תשכ"ד, עמ' שכג: "ואין הדבר כאשר סבר וחשב הרב ר' משה ז"ל במורה הנבוכים בהיותו משבח לאריסטו על מה שאמר כי חוש המשוש הוא חרפה לנו. חלילה חלילה אין הדבר כמאמר היוני לפי שיש במאמרו זה שמץ מינות (!) שאינו מורגש, שאלו היה מאמין שהעולם מחודש בכונה לא היה אומר כך יוני האחר".

8 על הצנזורה בספרות הרבנית כדי להגן על הציבור מדברים ומתופעות לא ראויות ראו בהרחבה בספר החדש שיצא לאור בעתיד הקרוב של M. Shapiro, *Changing the Immutable*, R. J. J. Schachter, "Facing ; How Orthodox Judaism Rewrites Its History, Oxford 2014 the Truths of History", *Torah U-Madda Journal*, VIII (1998–99), pp. 200–276.

9 ראו בהרחבה אצל Y. Dubow; A. Wolosky-Wruble (contributing editor), *Life Values and Intimacy Education: Health Education for the Jewish School*; R. Blau (ed.), "Life Values

ניתן לכאורה להבין את שני הצדדים, של ה"מצנזרים"¹⁰ ושל המתנגדים,¹¹ כי שניהם מסכימים בחשיבות שני העקרונות, רק שהללו מדגישים את חשיבות הצניעות והללו מדגישים את חשיבות לימוד התנ"ך בשלמותו. על מצב דומה אמר רבן יוחנן בן זכאי: "אוי לי אם אומר, (ו)אוי לי אם לא אומר".¹² אף שהשאלה שלפנינו היא כה בסיסית ונדרשת לכל ילד ולכל בית ספר, טרם נכתב מאמר מקיף¹³ בנושא מבחינת מקורות היהדות וסיכום הדעות הפדגוגיות

and Intimacy Education: Methods and Messages", in Gender Relationships in Marriage and Out, New York 2004), p. 245; L. Levin, Towards Developing a Sexuality and Personal Relationships Curriculum in a Jewish Orthodox Secondary School, Unpublished .Masters of Arts Dissertation, University of London, Institute of Education, London 1994.

- 10 יובאו בעמוד הבא.
- 11 יובאו בהמשך המאמר.
- 12 משנה, כלים יז, טז, שמחד גיסא, לא רצה ר"י בן זכאי ללמד הלכות שמהן ילמדו הרמאים לרמות ולהחביא דברים כדי להבריח מהמכס, ומאידך גיסא, אוי לנו אם לא נלמד את כל ההלכות.
- 13 המאמרים שהתייחסו בהרחבה לנושא היו של משכילים, לרוב מחסידי שיטת הדילוג, ראו מ' איש שלום, "הפרשיות שנקראין ולא מתרגמין", בית תלמוד ג (תרמ"ב), עמ' 139–143; ש"ל גורדון, "לשאלת לימוד התנ"ך בבית הספר", שבילי החינוך, שנה א (תרפ"ו), עמ' 28–38; ח"א זוטא, "ניסיון של תכנית מפורטת ללימודי התנ"ך בבית הספר העממי", ירושלים תרפ"ט, עמ' 6; הני"ל, דרכי הלימוד של התנ"ך, ירושלים תרצ"ה, עמ' 18; ח"נ ביאליק, הקדמה, סיפורי המקרא לילדים, א, תל אביב תרצ"ו, עמ' 9–10; ח"נ ביאליק, "ביאליק על לימוד התנ"ך בבית הספר", הד החינוך 4 (תר"צ), עמ' 250–252; ש"ד גויטיין, הוראת התנ"ך בבית הספר העממי והתיכוני, ירושלים תשי"ב, עמ' 178–180; י' עזריהו, "הוראת התנ"ך", כתבים א, תל אביב תשי"ו, עמ' 89; ח' טשרנוביץ (רב צעיר), "על קיצורי המקרא", בצרון ח (תשי"ז), עמ' 35–38; א' ווייזר, "להוראת התנ"ך בבית הספר התיכוני", החינוך כה (תשי"ג), עמ' 257–259; צ' אדר, הערכים החינוכיים של התנ"ך, תל אביב תשי"ח, עמ' 63–77, 370; מ' סגל, ערכי מקרא ערכי אדם, תל אביב 1959; צ' שרפשטיין, דרכי לימוד התנ"ך, ישראל תשכ"ו, עמ' 22–44; א' מינקוביץ, "בעיות פסיכולוגיות בהוראת התנ"ך", החינוך לט (תשכ"ז), עמ' 251–269; ל' שנער, "קסמו ובעיותיו של הסיפור התנ"כי", ספרות ילדים ונוער כד, ב (1997), עמ' 39–46; א' כפכפי, דור לדור: קבצים לחקר תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות 12 (1998), עמ' 176–181; ד' פרגון-קדוש, "סיפור לא פשוט: הקניית הסיפור המקראי לגיל הרך", הד הגן 70, 1 (2005), עמ' 30–41.
- במקורות הרבניים התייחסו מעטים ובקיצור, ראו רמ"מ שניאורסון (האדמו"ר השלישי של חב"ד, בעל הצמח-צדק), אגרות קודש, א, ברוקלין תשי"מ, סימן יב, עמ' שמג, משנת תר"ח; ר"ח הירשנזון, ספר תורת החנוך הישראלי, סעאיני (רומניה) תרפ"ז, עמ' 94; ר"מ פיינשטיין, אגרות משה, יורה דעה, ה, ירושלים תשע"א, סימן לד, משנת תשמ"ד; רמ"מ שניאורסון (האדמו"ר האחרון של חב"ד), אגרות קודש יז, ניו יורק תשס"ג, עמ' סז, משנת תשי"ח; ר"י קיל, פרקי הדרכה בהוראת נביאים ראשונים, ירושלים תשכ"ט, עמ' מח; ר"ש אבינר, חינוך באהבה, בית אל תשס"ה, עמ' 67; הר"ד ליאור, שו"ת דבר חברון, ג, חברון תשע"ב, סימן רכח; ר"א זן-בר, "צנזורה בתורה?", חכמת יבנה (ביטאון כרם ביבנה), פרשת

בעניין. אמנם חוקרים נוצרים התייחסו רבות לסוגיה,¹⁴ אך כפי שנראה מערכת הערכים שלהם, הן התומכים הנלהבים בדילוג הן מתנגדיהם הנלהבים לא פחות, כה שונה משלנו עד שכמעט אין אפשרות להפיק מדבריהם דבר לידנו. ברם, התייחסותם הרבה מחדדת אף יותר את השתיקה הרועמת אצלנו. בין המשכילים היהודיים נראה שחלק מדבריהם עולים בקנה אחד עם הגישה המסורתית ואף מסבירים ומחזקים אותה במונחים פדגוגיים, אך רבים הושפעו גם מתפישות חיצוניות ואפילו במוצהר מתפישות מתבוללות.

מקורות ונימוקים בעד הדילוג בלימוד מחמת הצניעות

אכן מצאנו תקדימים לכך אף ברוב הישיבות הגבוהות, שבהן דוחים במדיניות "שב-ואל-תעשה" את העיסוק בחלק מפרטי הלכות עריות עד הנישואין. הדוגמה הקלאסית לכך היא הלכות טהרת המשפחה.¹⁵ כמו כן חלק מהציבור החרדי מדלג על פרשיות מסוימות בתנ"ך בלימוד עם ילדים.¹⁶ האדמו"ר האחרון מחב"ד, רמ"מ שניאורסון, הרחיק לכת להורות שאין ללמוד מסכת שלמה, מסכת סוטה, עם בחורים שאינם נשואים, בגלל הסוגיות האינטימיות אשר שם,¹⁷ ומצאתי שבחלק מהישיבות החסידיות רווקים אף

וישלח, <http://www.kby.org/english/torat-yavneh/view.asp?id=2929>; ר"ש אריאל, "יחסם של חז"ל לחטאים של אישי התנ"ך – היבטים חינוכיים",

http://www.tora.co.il/shiurim/ariel_s/chata_ish.doc; ר"ח זוננפלד, "השקפת התורה על הוראת הפרשיות העדינות במקרא", תלפיות א (תשמ"ז), עמ' 31–35. המאמר האחרון נגע בשאלתנו, אך התייחס בעיקר לעניין שלמות וסתרי התורה, והשאיר לנו מקום רב להתגדר ולהתייחס לעצם העיסוק בפרשיות הללו בכלל.

14 נזכר מדבריהם בהרחבה בחלק ב של המשך המאמר.

15 הר"ד ליאור (לעיל הערה 13) מתיר לבחורים שהגיעו לגיל לימוד הגמרא ללמוד את מה ששייך לסוגיות הגמרא, אך לא את פרטי הלכות טהרת המשפחה, עד סמוך לחתונה.

16 העיתונאי אדם שוב, <http://www.ynet.co.il/home/0,7340,L-4489,00.html>, שגדל בשכונת מטרסדורף בירושלים ועזב את דרך התורה.

17 רמ"מ שניאורסון, אגרות קודש יז (לעיל הערה 13), עמ' סז, איגרת מהאדמו"ר מחב"ד לרב יעקב אליעזר הרצוג ממלבורן אוסטרליה, ב' באייר תשי"ח: "במ"ש אודות לימוד מס' סוטה עם התלמידים ש"י וכו' הרי לפלא כיון שיש חילוקי דיעות בזה למה להם להכנס לענין זה, ובפרט שבהכתות כמו אלו שכותב אודותם, הרבה מסכתות אחרות לומדים בישיבות מאז ומקדם כידוע, ולמה לשנות בזה". מעניין לציין שמצאתי נכרים המסיחים לפי תומם כדבר "ידוע" על המגבלה היהודית, למשל ראו דברי הכומר דיוויד ווייקרלי, <http://alturl.com/geuym>, שיהודים אינם מרשים לגברים לקרוא את מגילת שיר השירים עד גיל 30 (!). אפילו האנטישמי מאירס, "C. H. Myers, 'Jimmie Goes to Sunday School'", Scribner's Magazine 81 (1929), p. 159, (ראו עליו במאמר המשך, לעיל הערת כוכבית), "משבח" את העברים רק בכך ש"ידוע לו" שאוסרים ללמוד חלקים מסוימים של התנ"ך עד

נמנעים מללמוד את מסכת כתובות.¹⁸ בחלק מהחבורות בנושא אישות צוין על ידי הרבנים המחברים שהחומר שבהן "מיועד לאנשים נשואים בלבד"¹⁹ או "אין לחתנים לקרוא את השיחה אלא ימים ספורים לפני החתונה".²⁰ אם כן, לכאורה כל שכן שכשר וישר אותו מנהג לדלג על דברים דומים עם ילדים צעירים יותר.

ראוי להזכיר כאן את דברי בעל אור החיים הקדוש, שמעצת היצר הרע הוא להרבות בדיבור בנושא העריות, אפילו בהקשר של דברים אסורים.²¹ מחנך ותיק שנשאל למקור של המלמדים המדלגים, הזכיר ששנינו: "אין דורשין בעריות בשלשה",²² ומשתמע שכמעשה בראשית ומעשה מרכבה שם, אף העיסוק בתחום העריות צריך זהירות בהוראה ונמנעים מללמדו בכיתה רגילה.²³ אכן כך עולה מדברי בעל התוספות ר"ד שם, שהוא הדין בכל "סתרי תורה, קולות שהרב יודע בהרבה מצות שאין ראוי לגלותם לעמי הארץ כי אם לת"ח".²⁴ החשש הוא שהידיעות הללו עלולות להכשיל את עמי הארץ לעבור עברות ולהקל, בפרט בתחומים שבהם היצרים חזקים במיוחד. לכאורה יש לומר שקל וחומר שאין להתעסק בנושאים שיעוררו את אותם הרהורי עברה, כשהיא עצם העברה.

אף בנושאים אחרים מצאנו תקדימים לכך שחלק מרבתינו דוגלים בהסתרת הלכות מסוימות, למשל שיוצאים ידי חובת לימוד תורה על ידי קריאת שמע, ש"אסור לאמרו בפני עמי הארץ" שמא יעשו שימוש לא הוגן במידע, יסתמכו על כך ולא ילמדו יותר.²⁵

- גיל 21. שאלתי את הר"ד ליאור על דברי האדמו"ר, והשיב לי: "לעניות דעתי, בדברי תורה לא צריך לחשוש ומותר ללמוד כל דבר. אם הרבי מחב"ד כתב כך צריך לראות בדיוק על מה הוא כתב ועל סמך מה, כי בדברי תורה לומדים את הכל ולא חוששים לדברים כאלה".
- 18 הרבי מחב"ד מתייחס שם למנהג זה, אך הוסיף שבחב"ד לא חששו לכך. המנהג מוזכר גם על ידי מסיח לפי תומו באתר <http://alturl.com/p6qid>.
- 19 ר"ש אבינר, עצם מעצמי, ירושלים תשמ"ד, עמ' 1.
- 20 ר"ש אבינר, אחותי כלה, ירושלים תשס"ב, עמ' 52. ראו גם ר"א קנוהל, "עת דודים", עמ' 1. זוהי חוברת המלווה את ספרו איש ואשה, ירושלים תשס"ג, והיא מודפסת כחוברת נפרדת המלווה את הספר הרגיל וניתנת לשליפה, משום תוכנה הצנוע.
- 21 ר"ח בן עטר, אור החיים על התורה, ניו יורק תשל"ג, ויקרא יח, ג, "כמעשה ארץ מצרים". השו"ת דברי הנצי"ב המצדד בהדגש אחר, להלן הערה 143.
- 22 משנה, חגיגה ב, א.
- 23 ראו להלן הערה 137, שאותה משנה מהווה למעשה הוכחה ברורה להפך (!) ממשמעותה הפשוטה בעיני אותו מחנך ותיק ששמו שמור עמי מחמת כבודו.
- 24 ר' ישעיה ב"ר מאלי דיטרני, תוספות ר"ד, לבוב תרכ"ט, חגיגה יא ע"א.
- 25 שיטת ר' יוחנן, בבלי, מנחות צט ע"ב. אמנם יצוין שיש חולקים בנושא, למשל רבא שם, הסובר שמצווה לגלות זאת לעם הארץ.

תקדים נוסף לסוג של דילוג בעיסוק המקראי מטעמי צניעות נמצא בהוראת עזרא וסייעתו: ²⁶ "כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח", כגון "ישכבנה" במקום "ישגלנה", היינו לשנות את המילים של התורה ב"קרי וכתוב", כדי "שלא להוציא דבר מגונה מפיו".²⁷ ברם ניתן להבחין בין פעולת ה"טיהור" שבאה מצד חז"ל והקבלה, שאז הדבר מבורך ומקובל, למצב שבו כל מורה יכול לבצע דילוגים או שינויים כאלה מדעתו.

צ' שרפשטיין מהסמינר לרבנים הקונסרבטיבי²⁸ הוא מבין הדוגלים הראשיים בשיטת דילוג פרקים מטעמי צניעות, וחשב להוכיח את שיטתו מהמשך המשנה שם:

מעשה ראובן נקרא ולא מיתרגם, מעשה תמר נקרא ומיתרגם, מעשה עגל הראשון נקרא ומיתרגם והשני נקרא ולא מיתרגם, ברכת כהנים²⁹ מעשה דוד ואמנון לא נקראין ולא מיתרגמין. אין מפטירין במרכבה ורבי יהודה מתיר. רבי אליעזר אומר אין מפטירין בהודע את ירושלים.³⁰

נוסיף, שבתוספות ר' יהודה מסיר ליאון כתוב בקשר לשנים מקרא ואחד תרגום של היחיד (!): "ותרגום של ברכת כהנים [...] מפורש בגמרא שאין מתרגמין משום 'ישא', כלומר שאין לפרסם שהקב"ה נושא פנים לישראל, שאומות העולם מליזין עליו".³¹ מדבריו עולה שברכת כהנים אף ביחיד אינה

26 ר"א ב"ר יצחק מנרבונה, ספר האשכול (ערך: ר"ח אלבק), ירושלים תרצ"ה, הלכות קריאת התורה, דף סה ע"ב: "תיבות שכתובות לגנאי מכנין אותם כגון בעפולים בטחורים [...] שתקנו עזרא וסייעתו".

27 משנה, מגילה ד, י, "תנו רבנן: כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח, כגון (דברים כח) ישגלנה – ישכבנה, (שם) בעפולים – בטחורים, (מלכים ב, ו) חריונים – דביונים, (שם, יח) לאכל את חוריהם ולשתות את מימי שיניהם – לאכול את צואתם ולשתות את מימי רגליהם (שם, י) למחראות – למוצאות". וראו רבנו חננאל, מודפס בש"ס בבלי מהדורת וילנה, שם.

28 פרופ' צבי שרפשטיין (תרמ"ד–תשל"ב, 1884–1972) לימד עברית ופדגוגיה במשך שנים רבות במכללה לחינוך שבסמינר התיאולוגי של התנועה הקונסרבטיבית שבניו יורק (Jewish Theological Seminary). במשך כשלושים שנה ערך את כתב העת העברי "שבילי החינוך". יצוין שלמרות השתייכותו לזרם הקונסרבטיבי רוב צוות הרבנים של הסמינר באותה תקופה היו שומרי מצוות. נרחיב על שיטתו במאמר ההמשך (לעיל הערה *).

29 ראו ר"י רוזין, צפנת פענח, ורשה תרס"ג, על רמב"ם הלכות תפילה יב, יב, שדייק מהירושלמי שמדובר בשעת ברכת כהנים, אך בקריאת התורה מתרגמים.

30 משנה, מגילה ד, י. ראו בהמשך ליד הערה 123 ובהערה 123, שהבנתו סותרת את הגמרא ואת כל פרשני המשנה.

31 תוספות ר' יהודה חסיד מסיר ליאון, ברכה משולשת, ירושלים תשכ"ח, ברכות ח ע"ב.

מיתרגמת, וייתכן שיסבור שהוא הדין גם לגבי שאר המקראות שכתוב עליהם שאינם מיתרגמים.³²

כך עולה גם מתלמידי רבנו יונה העוסקים אף הם בדברי הגמרא, "לעולם ישלים אדם (דוק, היחיד – א"ש) פרשיותיו עם הצבור, שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו 'עטרות ודיבן'".³³ הם מקשים, מדוע מביאים דוגמה דווקא מפסוק "עטרות ודיבן" ולא מהפסוקים הרבים שראינו במשנה במסכת מגילה, שאינם מיתרגמים? נמצא שאף תלמידי רבנו יונה, כמו ר' יהודה מסיר ליאון, סוברים שאפילו אדם יחיד הלומד שנים מקרא ואחד תרגום לא יתרגם את הפסוקים שהוזכרו במשנה במגילה, וכן משמע מבעל ספר העיתים.³⁴ אולי יסברו שהוא הדין גם כשלומדים אותם עם ילדים בבית הספר, שיש לקרוא ללא הסבר.³⁵

בדומה לנידון שלנו נדרשו חז"ל לבעייתיות, כשאסרו "לעשות שיר השירים כמין זמר" או להזכיר פסוקים בהקשר לא צנוע או מכובד, שאז "התורה חוגרת שק" מפני שה"לצים" ניצלו אותה לשימוש שלילי.³⁶ כך מצאנו גם במשנה,

32 כך מדייק ר' ירוחם פרלמן ("הגדול ממינסק"), אור גדול, מודפס עם משניות ע"ג פירושים, ירושלים חת"ד, מגילה שם, מדברי התוספות ר' יהודה מסיר ליאון. יש מקום לומר שלכך התכוון גם רב האי גאון, מובא אצל ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, שבלי הלקט (ערך: ר"ש בובר), ירושלים תשנ"ב, הלכות שבת סימן עח: "כי פירשו רבותינו ז"ל חוקי המתרגמן דתנן מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם כלל". אמנם ההקשר שם הוא תרגום בבית הכנסת, אך התוספת של המילה "כלל" בא אולי לאסור אף על היחיד, אלא אם כן הוא בא להוציא תרגום בשקט.

33 בבלי, ברכות ח ע"ב.

34 ר' יהודה בן ברזילי הנשיא אלברצלוני, ספר העיתים, סימן קסט (חי בספרד בעיר ברצלונה בסוף המאה הי"א ובמאה הי"ב, וכתב ספרים רבים שרובם לא הגיעו אלינו): "ברכת כהנים [...] ואפילו יחיד אינו מתרגם כי כן נהגו רבותינו, אבל מעשה ראובן ומעשה העגל אין מיתרגמין בצבור [...] ואשר שם לבו בלשון התרגום מתבונן לעצמו בטעמיהן".

35 אמנם נראה להלן ליד הערה 118 שלפי רבנו חננאל ורוב הראשונים, על פי פשוט התוספתא והירושלמי, הכוונה "אין מתרגמין" הוא בציבור, כפי שמוכח מענייני ההפטרות שם, אך היחיד ותלמידים לומדים כדרכם. לפי זה לא קשה כלל מדוע מדגימים דווקא מפסוק "עטרות ודיבן", כי אכן אין פסוקים רבים בלי תרגום. ראו להלן הערה 118, שר"י פרלמן מודה שדיוקו הוא "דבר חדש מאד", ובדברי בעל שו"ת בית שערם שהבאנו שם. ר"ר פוזן, "מעשה ראובן", דף שבועי של אוניברסיטת בר אילן 631 (פרשת וישלח, תשס"ו), מצביע על כך שלעומת תרגומים אחרים, אונקלוס מתרגם את מעשה ראובן כי אין חשש שייקרא בציבור, לאחר שנאסר. כן נמצאו בכתבי יד רבים של תרגום אונקלוס הערות אזהרה: "לא מיתרגם בציבורא". ראו שם ואצל י' זקוביץ וא' שנאן, מעשה ראובן ובלחה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 15-18; י' מאורי, תרגום הפשיטתא לתורה והפרשנות היהודית הקדומה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 213.

36 בבלי, סנהדרין קא ע"א.

שלדברי ר' אליעזר, "כל המלמד בתו תורה מלמדה תיפלות"³⁷, ויש מסבירים שהלימוד מביאה ל"חבור משכב אנשים"³⁸, ושמא הכוונה לפרשיות הרבות בתורה, בהלכה, ובחכמה הפנימית, העוסקות בנושא החיבור. עם זאת, מכאן אולי דווקא ראייה שבלימוד עם בנים לא היו מדלגים על אותם נושאים.

אף מצאנו התייחסות רבנית לבעייתיות שבלימוד מגילת שיר השירים³⁹, ויישום פתרון הדילוג להלכה ולמעשה על ידי רי"ח מבאגדד, בעל הבן איש חי:

דאין מן הראוי ללמד פסוקי שיר השירים לילדים ועמא דארעא בלשון המדינה דברים ככתבן ממש, יען כי כל פסוקי שיר השירים לא נאמרו כפי פשוטן ממש [...] אבל פשוטן של דברים ככתבן ממש נראין כשירי עגבים ח"ו, ומי שדעתו קצרה כמו תינוקות דבי רב וכיוצא כאשר ילמדום פסוקים אלו בלשון המדינה יהיו הדברים קלים אצלם, ויהיו דומין בעיניהם כשירי עגבים ח"ו, על כן לא אריך לתרגם דברים ככתבן ללשון אחר, בפסוקי שיר השירים שהם קודש קדשים.⁴⁰

הוא אף מוכיח מכך שבתרגום הארמית מתורגם כל התנ"ך, אך בשיר השירים הביא רק את המדרשים ואת המשל ולא את הפשט המילולי.

אף שתשובה זאת מתייחסת ללימוד שיר השירים בלועזית, הרי שבדורנו, שזכינו שהעברית היא השפה המדוברת בארץ ישראל, יש מקום לטעון שיש להתייחס ללימוד פסוקי המקרא הפחות צנועים עם ילדים, כפי שפסק הבן-איש-חי לגבי התרגום בזמנו ובמקומו. הילדים אכן מבינים לגמרי ועלולים להיכשל וללעוג. אמנם לא מצאנו שחששו לכך למנוע מלקרוא את שיר השירים בבית הכנסת, אפילו על ידי ילדים קטנים.⁴¹ ברם ייתכן להבחין בין קריאה זאת שמותרת ובין הלימוד העיוני עם ילדים שאותו אוסר בעל הבן-איש-חי.⁴²

37 משנה, סוטה ג, ד.

38 פירוש ר"ע מברטנורה, מודפס עם משניות ע"ג פירושים (לעיל הערה 32), שם, וכן משתמע מהמשך דברי המשנה שם: " ירצה אשה בקב ותיפלות' – ליזון מזונות מועטים, ויהא תשמיש מצוי לה".

39 למשל ר"י שרלו, רשו"ת היחיד, ירושלים תשס"ג, עמ' 376–378.

40 ר' יוסף חיים ב"ר אליהו מבאגדד, שו"ת רב פעלים א, ד"צ ירושלים תרס"א, יורה דעה סימן נו.

41 על מקור המנהג לקרוא את שיר השירים בבית הכנסת בליל שבת ראו ראי"י שפרלינג, טעמי המנהגים, ירושלים תשי"ז, עמ' קכג.

42 אף על פי שבחלק מהסידורים של עדות המזרח לאחר קריאת שיר השירים אומרים "בזכות שיר השירים אשר קריתני ולמדתי", אין מדובר בלימוד עיוני.

ר' יוסף חיים מבגדאד אף מדמה שם את הנידון למניעת לימוד תורת הנסתר, שלמרות חשיבותה וקדושתה לפעמים "כבוד א-להים הסתר דברי"⁴³ ועדיף לא ללמוד עד הגיל וההקשר הנכונים.

בהקשר אחר מצאנו מנהג לא לעסוק בלימוד ענייני אבלות משום חשש לעין הרע.⁴⁴ אולי יש להחמיר בנידון שלנו מקל וחומר, שמדובר על איסור של ממש של הרהורי עברה, "לא תתורו אחרי לבבכם"⁴⁵ וכידוע, "הרהורי עברה קשו מעברה".⁴⁶

אף מצאנו מקרים רבים שבהם חז"ל ורבותינו התירו ואף המליצו "לשנות" מהאמת בצורה אקטיבית של "קום ועשה" מסיבות חינוכיות⁴⁷ או מטעמי הצניעות, למשל לשקר ולהכחיש שיטן על מיטה שנמצא עליה קרי.⁴⁸ יש לכאורה ללמוד קל וחומר שמותר ואף יש להמליץ, בעת הצורך, לדלג ולא ללמוד, שהרי דילוג הוא מעשה פסיבי של "שב ואל תעשה".

ועוד, בדורנו רוב בתי הספר אינם מספיקים ללמוד את כל התנ"ך.⁴⁹ העיר האדמו"ר האחרון של חב"ד, שאם ממילא מורה מדלג על חלקים ואינו מלמד את "תורת ה' התמימה", מדוע לא לדלג על הפרשיות ה"בעייתיות" הללו,⁵⁰ המביכות מורים ותלמידים גם יחד?

- 43 משלי כה, ב.
- 44 המנהג מובא אצל ר"י החסיד, ספר חסידים, ירושלים תשי"ז, סימן רסא, אך הוא מסתייג מהרעיון. השו"ר ר"ח בנבנשת, שיערי כנסת הגדולה, יו"ד סימן רמה, אות ג (מובא להלן הערה 158), שהקפיד לא ללמוד בישיבה, אך אין קפידא ללמוד לבד.
- 45 במדבר טו, לט; הלוי מברצלונה, ספר החינוך, ירושלים חת"ד, מצווה שפז.
- 46 בבלי, יומא כט ע"א; שם, עבודה זרה, כא ע"א על פי דברים כג, י: " יונשמרת מכל דבר רע, שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה"; ראו בהרחבה אצל ר"ש כ"ץ, קדושים תהיו, ירושלים תשי"מ, עמ' 64-69.
- 47 ראו בהרחבה מאמרי, א' שבט, "שקר חינוכי ותרגיילי סימולציה לפי ההלכה", טללי אורות ג (תשנ"א), עמ' 103-110.
- 48 בבלי, בבא מציעא כג ע"ב; רמב"ם, משנה תורה, הלכות גזילה יד, יג; ר"י קארו, שולחן ערוך, חושן משפט רסב, כא.
- 49 שיקול זה הועלה על ידי שרפשטיין (לעיל הערה 13), עמ' 28-29. אמנם הוא מתייחס לחינוך היהודי הקונסרבטיבי בארה"ב לפני כחמישים שנה, כאשר החינוך היהודי נמשך רק כארבע עד שש שנים, וכל שכן לתפישתו הדתית, שם, עמ' 29-30, שהלימוד בענייני הקרבנות, טומאה וטהרה, תולדות האבות ושמות מקומות איננו חשוב במיוחד (שם); "לשאלת לימוד התנ"ך בבית הספר", הופיע גם בכתב העת שבילי החינוך, שנה א [תרפ"ז], אך המציאות שברוב בתי הספר אין מקיפים את כל התנ"ך לא השתנתה.
- 50 רא"מ זילברשטרום, התקשרות 566 (תשס"ה), עמ' 17, שאל את שאלתנו כאשר ביקר הרבי בפריז (בשנת תשי"ז). הרבי ענה בחיך שמלמדים מדלגים לפעמים גם על עניינים אחרים,

ניתן אולי לצרף לשיטת ה"מדלגים" גם את התפישה שהתפרסמה רבות בשנים האחרונות, המסתייגת מלימוד תנ"ך "בגובה העיניים".⁵¹ גישתם טוענת שלימוד התנ"ך הוא במפורש מגמתי, להרבות ביראת שמים ובכבוד התורה, גם אם יבואו על חשבון לימוד הפשט וחלק מהפרשנים. לפי זה, יש אולי לחוש שמא, לפחות בגיל צעיר, אותן פרשיות שבהן לכאורה נכשלו אבותינו, יביכו את התלמידים וימעיטו בכבוד אבות האומה.

מקור מעניין לדלג ולא ללמוד את הסוגיות הללו עם ילדים מופיע בספרות הגאונים על דברי הגמרא, "ומנעו עצמכם מן ההיגיון",⁵² "ומהגים"⁵³ בעונות ראשונים עד שיגדילו ויבחינו".⁵⁴ כלומר, יש להימנע מלימוד הפרשיות של החטאים, לכאורה, של אבותינו בתנ"ך, שרובם בתחומי העריות, עד שיגדלו ויבינו אותם כדבעי.⁵⁵

כן מצאנו בחלק מהציבור החרדי הסתייגות כללית מלימוד תנ"ך עם ילדים בתור ספר המעורר שאלות וקושיות, וכדברי הר"מ שטרנבוך, אב בית הדין של העדה החרדית בירושלים ומגדולי הפוסקים שלהם: "יקבל שכר על הפרישה

כגון נושאי דקדוק ברשי". אם יחד עם זה מדלגים גם על נושאים כאלה – ניחא. אבל לדלג רק על זאת – זה גורם להתעניינות ולסקרנות יתרה של התלמידים יותר מאשר יגרום הלימוד עצמו.

51 ראו למשל ר"ש אבינר, "תנ"ך בגובה העיניים", באהבה ואמונה 338 (תשס"ב), עמ' 5-6; ר"צ טאו (עריכה: נ"ב אלישיב), צדיק באמונתו יחיה, ירושלים תשס"ב; ר"י בן-נון, "כן, תנ"ך בגובה העיניים!" הצופה, י"ב בשבט תשס"ב, עמ' 12; ר"י שרלו, "דוד מלך ישראל חי וקיים", הצופה, כ"ו בשבט תשס"ב, עמ' 14; ר"א בזק, "ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בס", דף קשר ישיבת הר עציון 845 (תשס"ב), עמ' 2-6; ר"א נבנצאל, "לפני עיוור לא תתן מכשול – גם בין אדם לעצמו", הצופה, ג' באדר תשס"ב, עמ' 14; ר"י מדין, דוד ובת שבע: החטא, העונש והתיקון, אלון שבות תשס"ב; היא שיחתי (ערך: ר"י רייס), ירושלים תשע"ג.

52 בבלי, ברכות כח ע"ב.

53 אמנם נדייק שהמילה המרכזית כאן היא "להגהות", וברור מההקשר שהכוונה לדון באריכות. כפי שראה להלן (הערה 127), אין זה סותר את המקורות המפורשים המדריכים ש"סופרים מלמד [את הכל] [...] כדרכו".

54 אוצר הגאונים (ערך: רח"צ טויבש), ירושלים תשכ"ו, סנהדרין, עמ' תצא. ראו שם בהערה 99: "מובן ע"פ ברכות: מנעו בניכם", שמדובר בגיל צעיר. אמנם, השווה למה שהבאנו מהר"א שפירא בהערה 125, שלכאורה הבין אחרת בדברי הגאון הללו.

55 נראה שאותו גאון גרס "מנעו בניכם (!) מן ההיגיון" כמו בגמרות שלנו, ולא כפי שמופיע שם בגרסת אוצר הגאונים – "עצמכם". כך מדייק גם ר"ש קלוגר, שו"ת האלף לך שלמה, ירושלים תשכ"ח, יורה דעה סימן רנט, שהבעיה היא בלימוד ילדים.

יותר מעל הדרישה".⁵⁶ אמנם גישה זאת שנויה בוודאי במחלוקת אצל רוב מוסדות החינוך הדתי-לאומי, אך ייתכן לצרף אותה כסעיף נוסף בעד הדילוג בלימוד.

יחד עם זאת שהרב קוק כותב שבדורנו חשוב לעורר את השאלות ולדון בהן,⁵⁷ הוא כותב בעצמו בהקשר אחר שמחמת חשיבות הצניעות חז"ל ביטלו אף את מצוות שאילת שלום איש לאישה.⁵⁸ כלומר, בהתנגשות בין שני ערכים ערך הצניעות גדול כל כך, שיייתכן שהוא מתגבר ודוחה ערכים אחרים, ושמא הוא הדין לגבי לימוד אותן פרשיות בתורה?

בהמשך נראה שאף ההוכחות החזקות ביותר שהובאו על ידי הממחכים חסידי שיטת הדילוג, המשניות שהבאנו ממסכת מגילה (מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם) וממסכת חגיגה ("אין דורשין בעריות בשלשה") אינם שייכים כלל לנידון.⁵⁹ המעיין במקורות שהובאו בפרק זה יתרשם בבירור שלמרות שכיחות השאלה העולה בחינוך כל ילד בכל דור, המקורות בעד הדילוג אינם מתייחסים ישירות לנידון שלנו.

ראינו מקורות העוסקים בסוגיות ספציפיות כמו העיון בפשט מגילת שיר השירים, ההגייה בחטאי אבותינו שיייתכן שאסור לפי הגאונים מסיבות אחרות (כגון המעטת כבודם בעיני הילדים) ולא משום הצניעות. כן קשה להקיש מההימנעות מעיסוק בפרטי הפרטים הצנועים ביותר בענייני נידה או החיבור, שהם בבירור מיותרים לילדים קטנים, מגרים את מי שאינו נשוי, ואף אינם מופיעים בתנ"ך. אף ההסתייגות של התוספות ר"ד עסקה רק בדילוג על נושאים ספציפיים, שיביאו תלמידים להתיר לעצמם לעבור על איסורי עריות בפועל.

יחד עם זה שהחינוך התורני הוא מגמתי, התורה היא המגמה עצמה. יש המסתירים הלכות מסוימות מעמי הארץ וכדומה, אך יש מרחק רב בין זה ובין

56 ר"מ שטרנבוך, תשובות והנהגות ב, ירושלים תשנ"ד, סימן תנו. ראו מאמרי, א' שבט, "מדוע החרדים לא לומדים תנ"ך", ראש יהודי, פרשת ראה תשע"ב, עמ' 13, ובע"ה ארחיב על כך במאמר שיצא לאור בעתיד.

57 ראו הראי"ה קוק, "הפחד", אדר היקר, ירושלים תשמ"ב, עמ' קיט-קכא. הרב קוק בעצמו חיבר ספר למטרה זאת, שיצא לאור רק בשנים האחרונות: "לנבוכי הדור", ירושלים תשע"ד, <http://alturl.com/ajjgg>.

58 הראי"ה קוק, מדות הראיה, "צניעות", ירושלים תשל"א, עמ' קמז. ראו ר"מ עפשטיין, ערוך השלחן, פיעטריקוב תרס"ג, אבן העזר כא, ח, ואצל ר"ב שטרן, שו"ת בצל החכמה ה, ירושלים תש"נ, סימן מח, אות יב, שיש אומרים שהכוונה לאסור אמירת שלום ידידותית במיוחד לאישה ולא לברכה הקצרה המקובלת היום כשפוגשים מאן דהוא ברחוב.

59 ראו להלן בסביבות הערות 80, 137.

להסתיר או לצנזר חלקים מהתורה עצמה. על כן, יחד עם דברי הרב קוק שערך הצניעות נעלה כל כך ומתגבר על ערכים אחרים, הרי אין בהוראה כללית זאת היתר גורף לבטל כל ערך אחר שבעולם. במיוחד, כפי שנראה בהמשך, כשחז"ל מורים במפורש את ההפך.

מקורות ונימוקים נגד הדילוג מחמת הצניעות

חז"ל דורשים: "מאי דכתיב (משלי כט, ג) 'ורועה זונות יאבד הווי' כל האומר שמועה זו נאה, ושמועה זו אינה נאה – מאבד הונה של תורה".⁶⁰ יש להדגיש שהמושג "הווי", לעומת רכוש, מכוון לסך הכולל ביותר.⁶¹ כלומר היופי האמתי של התורה נראה בסך הכללי ביותר שלה, דווקא על ידי לימוד הכול, ללא השמטות.

היה מרגלא בפומיה של מורנו הרצבי"ה קוק בנוגע ללימוד תורה, על פי הפסוק "תורת ה' תמימה משיבת נפש",⁶² שהיה מדגיש: "כשהיא תמימה, היא משיבת נפש".⁶³ כלומר התורה היא "עסקת חבילה". מי שאינו לומד את הכול, חסר לו לא רק את אותם פרטים שדילג, אלא הוא עלול לקבל תמונה מסולפת של התורה.

כבר בהקשר אחר צוין, שקיימת בעייתיות בעובדה שספרים מסוימים בתנ"ך, כגון משלי, איוב וקהלת, לרוב אינם נלמדים, ואחרים, כמו נביאים אחרונים וספרי בית שני נלמדים במקוטע, דבר ה"יוצר דמות חלקית ומעוותת של המסר של התנ"ך".⁶⁴

במיוחד לפי חז"ל המדריכים אותנו: "בן חמש למקרא, בן עשר למשנה",⁶⁵ כלומר שאמורים לסיים את כל המקרא עד גיל עשר, מן הסתם התכוונו לכלול

60 בבלי, עירובין סד ע"א.

61 ר"ח זוננפלד עמד על כך (לעיל הערה 13). וראו רמ"ל מלבי"ם, פירוש על הני"ך, ירושלים תשל"ב, תהלים קיב, ג.

62 תהלים יט, ח.

63 רצבי"ה קוק, התורה הגואלת א (ערך: ר"א שורץ), ירושלים תשמ"ג, עמ' קיא.

64 ר"ד הנמן, "ללמוד את התנ"ך בשלמותו", הישן יתחדש והחדש יתקדש, ספר ליובל ה-90 של מכללת ליפשיץ (ערך: י' לוי), ירושלים תשי"ע, עמ' 51.

65 משנה, אבות ה, כא. השו"ב בבלי, כתובות נ ע"א: "בר שית למקרא [...] בציר מבר שית לא תקביל, בר שית קביל וספי ליה כתורא [...] כל המכניס את בנו פחות מבן שש רץ אחריו ואינו מגיעו", שם, בבא בתרא כא ע"א: "שיהו מושיבים מלמדי תינוקות [...] ומכניסים אותן כבן שש בן שבע". כך הכריעו גם הרמב"ם, הלכות תלמוד תורה ב, ב ור"י קארו,

את כל המקרא. כן משמע מרש"י, מהר"ל, וכך מפורש אצל ר"י בכרך, בשו"ת חוות יאיר,⁶⁶ הב"ח, הט"ז והש"ך.⁶⁷ לכאורה, השמטה בלימוד התורה נראית אף כמעשה חצוף ואסור במפורש, כדברי המשנה: "המכנה בעריות משתקין אותו",⁶⁸ היינו שאסור לערפל את פסוקי התורה משום הצניעות, ומסביר רבנו חננאל: "וכי אתה מברר מילין מה שלא בירר משה רבנו ברוח הקודש?!".⁶⁹ כל זאת, אם לא מצאנו תקדימים או הוכחות ברורות ומפורשות לעשות כן. מעניין לציין, שרש"י מביא את המדרש שהזכרנו עם שינוי קל: "ורבותינו אמרו, האומר שמועה זו – אשננה, וזו אינה נאה – לא אשננה".⁷⁰ היה מי שרצה לדייק שרש"י מתכוון לשינון עם ילדים, ויש כאן התייחסות שלילית למחשבה שמה נדלג על פרשיות מסוימות שלכאורה אינן מתאימות לגיל הרך.⁷¹

יש אף הטוענים שהתנ"ך בעצמו השמיט לפעמים או עטף ברמזים את הפרטים הבלתי צנועים שנחשבו ללא מתאימים.⁷² למשל אין זכר לפיתויו של

- שולחן ערוך, יו"ד רמה, ה, וראו אצל שרפשטיין (לעיל הערה 13), עמ' 23, הערה 1, שעסק ביישוב הסתירה.
- 66 רש"י, אבות, שם; מהר"ל, דרך חיים, בני ברק תש"מ, שם. וכך מפורש אצל ר"י בכרך, שו"ת חוות יאיר, ירושלים תשנ"ב, סימן קכד, השו"ת לפירוש ר"י ליפשיץ, תפארת ישראל, מודפס עם משניות ע"ג פירושים חת"ד, שם, סימן קנט-קס: "בן חמש כבר התחיל מקרא, בן עשר כבר התחיל המשנה", שמשמע שטרם סיימו את כל המקרא עד גיל עשר.
- 67 ראו ר"י קארו, שולחן ערוך, יורה דעה, רמה, ג: "היה מנהג בעיר שלוקח מלמד תינוקות [...] עד שיקרא תורה שבכתב כולה", ובב"ח, ט"ז, וש"ך שם, שבכלל זה גם נביאים וכתובים, וכמשמע מהשולחן ערוך, שם סימן רמו. וראו בהמשך בהערה 147, שהזכיר בעל הצמח צדק את דברי השולחן ערוך הללו בהקשר שלנו.
- 68 משנה, מגילה ד, ט. ראו ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, ניו יורק תשמ"ח, עמ' 1222, שהביא דברי ריא"ז והריטב"א שאפילו כשקורא ליחיד או לתינוקות אסור לכנות, ולא כמו שחשב בעצמו לדייק שם מדברי הר"ן על הרי"ף שגרס: "תוספתא: 'לרבים אין מכנין אותו ליחיד' כשקוראין אותו בצבור", שמשמע שאם קורא לתינוק יחיד אולי כן יכול לכנות מרבים ליחיד ואולי גם הפוך (למשל, לקרוא "ערות אביכם" במקום "ערות אביך"). ברם, אין בכך השלכה לסוגייתנו העוסקת בקריאת עצם הפרשה או בכינוי עצם המילים.
- 69 רבנו חננאל, אוצר הגאונים (ערך: רב"מ לוי), מגילה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 45. ראו גם ר"מ המאירי, בית הבחירה על הש"ס, ירושלים תשל"ו, מגילה כה ע"ב: "שלא להפסיד כוונתה בביאורו".
- 70 רש"י, משלי כט, ג.
- 71 כך מדייק ר"ח זוננפלד (לעיל הערה 13), אף על פי שאין משמע כך מהביטוי "שמועה", שמשמעו דברי רבותנו, ולא פסוק במקרא. בכל זאת, מעניין שרש"י שינה מלשון חז"ל, כי לא מצאתי גרסה "ואשננה".
- 72 מוטיב מרכזי אצל י' זקוביץ וא' שניאן, לא כך כתוב בתנ"ך, תל אביב תשס"ד.

סיסרא על ידי יעל בתיאור המעשה, והוא מרומז רק בשירת דבורה.⁷³ כן הערפול מסביב למעשהו של חם אומר דרשני.⁷⁴ כך משתמשת התורה בביטויים כמו "גילה כנף אביו", "ראה ערוה", "חסד עשה" וכדומה. כלומר לא רק אדם וחוה התביישו, אלא התורה בעצמה מסתירה יותר מטפח בנושא. גם איבר המילה אינו מפורש במעשה הברית. רבקה כיסתה את פניה לפני המפגש עם יצחק; שרה נשארה באוהל ולא יצאה לשוחח עם המלאכים גם לאחר ששמעה שמדברים עליה. פרשת יוסף ואשת פוטיפר מגלה גבורה עילאית המודגשת אף יותר במדרשי חז"ל. מה בא כל הערפול ללמד? ייתכן לומר שיש עידון וצנזור עצמי מסוים כבר בתנ"ך, ומכאן מה שהוכנס לתנ"ך לא רק שהוא ראוי, אלא אף רצוי ללמוד.

הוכחה נוספת נגד שיטת הדילוג באה מהתזה של זקוביץ ושנאן שיש "מסורות עממיות" מהספרים החיצוניים וממדרשים ה"משלימים" את הסיפור המקראי, לעתים קרובות בנושאי עריות, שכביכול הושמטו מהתנ"ך.⁷⁵ אך גם

73 שופטים ה, כז: "בין רגליה כרע נפל שכב בין רגליה כרע נפל באשר כרע שם נפל שדוד". על פי בבלי, נזיר כג ע"ב, יעל פיתתה אותו שבע פעמים כדי לעיפו. הרחבתי בנושא סוגיה זו במאמרי, א' שבת, "הפעלת סוכנת בשירות החשאי בתור 'מלכות דבש' – גילוי עריות למען ביטחון המדינה", תחומין ל (תש"ע), עמ' 68–81. השו"ת פירושי רד"ק, רלב"ג, ר"י אברבנאל והמצודות לשופטים שם, ש"בין רגליה" אינו מכוון לתשמיש, אלא זהו תיאור הרצח שנעשה למרגלותיה. הרד"ק מכנה את דרשת חז"ל שמדובר על פיתוי כ"דרש רחוק", ונעזר בשופטים ד, יח, שם מודגש פעמיים שיעל כיסתה את סיסרא בשמיכה, משמע שלא נגע בה. כן דורש לשבח ר' שמעון הדרשן, ילקוט שמעוני, ירושלים תש"כ, רמז תקפה, את יוסף, יעל ופלטי שיכלו לחטוא והתגברו על יצריהם. זאת לעומת המדרש שהבאנו וכן ילקוט שמעוני, שופטים, רמז נה, ובתורה, רמז תקלח שהביא שיעל פיתתו. ר"יב איילנבורג, באר שבע, ויניציה שע"ד, הוריות י ע"ב, דוחה את דברי הרד"ק בתוקף.

74 J. Newman, *Biblical Religion and Family Values: A Problem in Philosophy of Culture*, London 2001, pp. 54–55.

75 ראו בהרחבה אצל זקוביץ ושנאן (לעיל הערה 72), שחלק ניכר מהספר שלהם עוסק ב"מסורות עממיות" מהספרים החיצוניים וממדרשים ה"משלימים" את הסיפור המקראי בנושאי העריות שכביכול הושמטו מהתנ"ך. קיימת שם נימה של צנינות, כאילו התנ"ך וחז"ל מנסים להסתיר נושאים מיניים כמו התפישה הפוריטנית, אך אף שקיימת "לשון נקייה" ועטיפה ברמזים (כפי שהזכרנו שם), כל הדיון שלנו מוכיח אחרת. וראו גם את דברי חז"ל (להלן הערה 134) על המטרונה ויוסף. נציין גם שזקוביץ ושנאן לא התייחסו לסדרה שלמה של מדרשים הממציאים עברות לגדולי התנ"ך מסיבות חינוכיות. על כך הרחבתי במאמרי, א' שבת, "הזכאים במקרא וחייבים בחז"ל", טללי אורות יב (תשס"ו), עמ' 13–99. מדרשים אלו מקשים על טענתם של זקוביץ ושנאן, שהמדרש מגלה כביכול את מה שהמקרא רצה להסתיר, כי אדרבה, רוב המדרשים הללו הם מוגזמים, ומעידים שיש למדרשי חז"ל בדרך כלל מגמה חינוכית או פרשנית ולא מטרת גילוי נסתרות.

לדעתם, שמשמע שמדובר במגמת טיהור, מה ש"הושאר" בפנים, לא רק ראוי אלא רצוי ללימוד עם ילדים בגיל שבו רגילים ללימוד מקרא. כן יש להדגיש שאף מה ששונה מטעמי צניעות בקרי וכתוב, ⁷⁶ או שגזרו ש"יש נקראין ומתרגמין, נקראין ולא מתרגמין, לא נקראין ולא מתרגמין", החליטו חז"ל להשאיר את הכתוב כמו שהוא.⁷⁷

לגבי ההוכחות החזקות ביותר, לכאורה, בעד הדילוג, למשל המשנה "מעשה ראובן נקרא ולא מיתרגם וכו'",⁷⁸ הרי מפורש מהגמרא⁷⁹ והפרשנים בסוגיה שם שהוא דווקא משום כבודם של ראובן, יעקב, או דוד, ולא משום הרתעה מחוסר הצניעות.⁸⁰

יפה העיר ר"ר פוזן, שרש"י הבהיר קודם לכן באותה מסכת: "שהתרגום אינו אלא להשמיע לנשים ולעמי הארץ שאינן מכירים בלשון הקודש".⁸¹ כלומר נזהרו מלתרגם את פרשת ראובן וכדומה בבית הכנסת משום כבודם של האבות בעיני סקטור מסוים מאוד, "נשים ועמי הארץ", שלעומת תינוקות של בית רבן לא הבינו בלאו הכי את לשון המקרא, והעדיפו למנוע מהם לעסוק בפרשיות מורכבות העלולות לפגוע בכבוד האבות בעיניהם.

- 76 בבלי, מגילה כה ע"ב; תוספתא, מגילה ד, לט.
- 77 ראו על כך אצל ד"ר מרקס, "קריאה, תרגום, כיסוי וגילוי", נתיבות שלום 690 (פרשת כי תשא תשע"א), עמ' 1. מרקס אף מרחיקה לכת לטעון שהקרי והכתיב, הקריאה ללא תרגום והפירוש "כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה", באים אולי בכוונה לעורר את הסקרנות: "אולי דווקא מעשה ההשתקה כביכול של טקסטים מסוימים אין מטרתו אלא הנחתו בשיח". אך נראה שלהלביש על חז"ל תחכום מסוג "הפוך על הפוך", הוא אנכרוניסטי.
- 78 לעיל הערה 30. המאירי (לעיל הערה 69, מגילה כה ע"ב) מעיר, שיש גורסים בראובן "נקרא ומיתרגם", במקום: "ולא מתרגם", והעיר המהדיר ר"מ הרשלה, הערה 262, שכך גרס גם רבנו יהונתן. כן כותב מ' איש שלום (לעיל הערה 13), עמ' 139, שיש לגרוס במשנה משום שכתוב בגמרא שמעשה יהודה מיתרגם משום שהודה והרי זה לשבחו, והרי גם ראובן הודה, בבלי, סוטה ז ע"ב. ראו יצירתיותו המופלגת, להלן הערה 101.
- 79 בבלי, מגילה כה ע"ב.
- 80 רש"י, מגילה כה ע"א; רמב"ם, פירוש המשניות, שם; רבנו ירוחם נב, ח"ג, מובא בשיטות קמאי (ערך: רש"י יונגרמן), זכרון יעקב תשס"ג, מגילה, עמ' תעב; ר"מ המאירי (לעיל הערה 69); נמוקי יוסף, מובא בשיטות קמאי, שם, עמ' תע; פסקי ריא"ז שם, עמ' תעב; שם בפירוש הר"ן, וכן בר"ע מברטנורא (לעיל הערה 38); תוספות יום טוב, שם; תפארת ישראל, שם, וכולם על פי הגמרא. ראו מה שלימדנו זכות על המשכילים הללו בהערה 124. וראו להלן ליד הערה 137, שאף ה"הוכחה" החזקה השנייה, ש"אין דורשין בעריות בשלשה", מוכיחה אף היא את ההפך הגמור, שאין לדלג על הפרקים ה"לא צנועים" בלימוד עם ילדים.
- 81 ר"ר פוזן (לעיל הערה 35), על פי רש"י, מגילה כא ע"ב.

לפי זה, אדרבה, ניתן להוכיח מגמרא זו שאף שתחבולת ההסתרה "מוכרת" היטב לחז"ל, לא השתמשו בה בנסיבות של בעיית צניעות, אלא משום כבוד האבות, ולא כלפי תינוקות של בית רבן, אלא כלפי "נשים ועמי הארץ", שהבנתם באותם ימים הייתה בעייתית ביותר.

תוספתא מפורשת הדנה בשאלתנו

אמנם המקור המפורש ביותר בסוגייתנו נמצא בתוספתא מקבילה: "מעשה דוד ובת שבע⁸² לא נקרא ולא מתרגם⁸³ והסופר מלמד כדרכו".⁸⁴ פירש בעל המנחת ביכורים, שאפילו במקרה הקיצוני ביותר, היינו סיפור שאותו לא מתרגמים ואף לא קוראים כהפטרה בציבור, בכל זאת לומדים עם ילדים: "המלמד תינוקות אינו מדלג מכל היכא דלא נקרין ולא מתרגמין דדוקא בצבור אמור הך מילתא דאיכא בזיון טפי [=שיש יותר בזיון לקרוא בציבור], אבל ללמד שרי [=מותר]".⁸⁵

אמנם לכאורה, ניתן אולי להסביר אחרת בתוספתא, למשל שמא הביטוי "סופר" אינו מכוון למלמדי תינוקות,⁸⁶ ושמה מדובר רק על מעשה דוד ובת שבע ולא על סיפורים אחרים. אך אף לא אחד מפרשני התוספתא הסביר כן, אלא

- 82 בתוספתא (מהדורת צוקרמנדל), ירושלים תשכ"ג, הגרסה היא: "ברכת כהנים ומעשה דוד ובת שבע".
- 83 הגרסה בש"ס וילנה: "לא נקראין ולא מתרגמין".
- 84 תוספתא, מגילה ג, יט. ראו אצל ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה (לעיל הערה 68), מגילה, עמ' 1215 ואילך, לגרסאות השונות שבתוספתא שאינן נוגעות לענייננו. ראו ספר האשכול (לעיל הערה 26), עמ' 172.
- 85 רבי שמואל אביגדור תוספאה, מנחת ביכורים על התוספתא, מודפס בש"ס וילנה, שם, וכן ר"י אברמסקי, חזון יחזקאל, ירושלים תשנ"ב.
- 86 מלמדים נקראים בתלמוד "סופרים", ראו בבלי, קידושין פב ע"א, וברש"י שם: "מלמד תינוקות"; וכן שם, סוכה כט ע"א, רש"י: "משל לסופר – מלמד תינוקות, ורצועה בידו – להכות". אמנם השוו פסיקתא דרב כהנא (ערך: ר"ד מנדלבוים), ניו יורק תשכ"ב, פיסקא יב – בחדש השלישי: "לפי שנראה להן הקב"ה בים כגיבור עושה מלחמה, ונראה להם בסיני כסופר מלמד תנאה", ומשמע שסופר מלמד משניות, היינו לילדים קצת גדולים יותר ("בן עשר למשנה"). אמנם בני עשר הם כבר בעלי יצר הרע (מעל גיל תשע, ראו בבלי, סנהדרין סט ע"א), ואם כן קל וחומר וממה נפשך, יש להתיר ללמד לקטנים. והשוו לגרסאות המקבילות: מדרש תנחומא (ערך: ר"ש בובר), וילנה תרמ"ה, פרשת יתרו סימן טז: "נראה בסיני כסופר שהוא מלמד תורה", דהיינו לקטנים. וכן ויקרא רבה, וילנה תרל"ח, פרשה ט: "ושם דרך", אלו סופרים ומשנים שהן מלמדין את התינוקות באמונה", משמע שהבחינו בין המשנים משניות ובין הסופרים, המלמדים מקרא לקטנים.

כדברי המנחת ביכורים, וכפשטות לשון התוספתא.⁸⁷ כך פשוט גם במדרש: "איה סופר' אלו מלמדי תינוקות",⁸⁸ וכן לשונם במדרש: "כסופר מלמד תינוקות",⁸⁹ וכן פשוט לרש"י⁹⁰ ולמהרש"א.⁹¹ כך גם סביר, שהרי מלמדים נביאים ראשונים דווקא לילדים צעירים על פי היסוד "בן חמש למקרא, בן עשר למשנה".⁹²

אמנם החכם המשכיל ר' מאיר איש שלום⁹³ חשב לדייק שלא כתוב בתוספתא, "הסופר מלמד את הכל", אלא "מלמד כדרכו", ורצה לפרש שהכוונה שילמד לפי שיקול דעתו הסובייקטיבי, שאם לדעתו בעבור הילדים שלפניו כדאי לדלג – יעשה כן.⁹⁴ אך דיוקו אינו מוכרח כלל, שהרי משמעות "כדרכו" בלשון חז"ל היא בדרך הרגילה או המקובלת, כמו "ביאה כדרכה",⁹⁵ שהוא כפי הדרך הרגילה והמקובלת בעולם, ובמפורש שונה מ"ביאה שלא כדרכה" שהוא באופן סובייקטיבי ושונה על פי "שיקול דעתו". גם "החושש בשינוי לא יגמע בהן את החומץ אבל מטבל הוא כדרכו"⁹⁶ פירושו כדרך שהעולם רגיל, ובמפורש לא כפי

87 ר"י אברמסקי (לעיל הערה 85); ר"י שבדרון, מנחת יצחק, ירושלים תשמ"א, שם; ר"ד פרדו, חסדי דוד, ירושלים תשנ"ד, שם; ר"א שושנה, תולדות יצחק, ירושלים תשס"ה, שם; ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה (לעיל הערה 68).

88 מדרש שוחר טוב, ירושלים תשכ"ח, משלי טז. אמנם ראו שם בדרשה השנייה שאולי מתאים גם לתלמידים מבוגרים יותר, אך ראו היטב לעיל בהערה 86 ולהלן שלוש ההערות הבאות.

89 תנחומא בובר (לעיל הערה 86), נשא לא.

90 רש"י, שבת לא ע"א: " 'קול סופר', מלמד תינוקות". השו"ר רש"י, קידושין פב ע"א: "לא ילמד אדם רווק סופרים, לא ירגיל עצמו להיות מלמד תינוקות", ובמאירי (לעיל הערה 69), עמ' 351: "והתינוקות קרויין סופרים", וכן ברמב"ם, איסורי ביאה כב, יג, אך בהקשר התוספתא ברור שמדובר על מלמד התינוקות: "והסופר מלמד כדרכו".

91 מהרש"א, בבא בתרא כא ע"א אף מדייק מכך שאומרים "קנאת סופרים תרבה חכמה" ולא קנאת חכמים, שמדובר ב"מקרי דרדקי".

92 לעיל הערה 65.

93 פרופ' מאיר (פרידמן) איש שלום (תקצ"א-תרס"ט), היה משכיל שהרצה בבית המדרש הכללי בווינה של אהרן ילינק במשך כשלושים שנה, ובין תלמידיו שם נמנה ש"י שכטר. הוא ההדיר מהדורות מדעיות של מדרשים רבים, ויסד, יחד עם אייזיק הירש וייס את הירחונים המחקריים "בית מדרש" ו"בית תלמוד". ראו עוד עליו, להלן הערה 104.

94 מ' איש שלום, "הפרשיות שנקראין ולא מתרגמין", בית תלמוד ג (תרמ"ב), עמ' 143, וכך אכן סבר, בדומה לרוב המשכילים, שבפועל ראוי לדלג על הפרקים המדוברים כשמלמדים ילדים.

95 בבלי, כתובות מו ע"א.

96 משנה, שבת יד, ד ובדומה לכך שם, כב, ו.

שרוצה סובייקטיבית, שאז אסור.⁹⁷ כך גם, "קטן נמול לשמונה לתשעה ולעשרה ולאחד עשר ולשנים עשר [...] הא כיצד כדרכו [= לא כפי שרוצה אלא כפי שרגילים, א"ש] לשמונה".⁹⁸

אכן מצאנו גם משמעות של "כדרכו" במובן דומה לפירוש של איש שלום, כמו: "ובית הלל אומרים כל אדם קורא [קריאת שמע] כדרכו".⁹⁹ אך גם שם המובן אינו "כפי שיקול דעתו", אלא "בלי שינוי"¹⁰⁰ או "בלי הקפדה", לעומת שיטת בית שמאי שם הסוברת שביום צריך לקרוא דווקא בעמידה ("בקומד"). בהתאם לכך התוספתא שלנו תתפרש: "סופר מלמד כדרכו", בלי שינוי מהרגיל ובלי הקפדה ואיסור תרגום, לעומת מה שכתוב לפני כן: שאין לקרוא ולתרגם בציבור את מעשה דוד ובת שבע.

יתרה מזאת, כמו שדייק איש שלום על פי שיטתו (שכתוב "מלמד כדרכו" ולא כתוב "מלמד הכול"), ניתן גם לדייק הפוך, מכך שלא כתוב "סופר מלמד כרצונו", אלא "כדרכו", שכאמור, משמעותו כדרך המקובלת, כפי שסופר מלמד כרגיל, או כדרך שמתרגמים בדרך כלל, ודלא כפרשת דוד שאינו נקרא ומתורגם בציבור.

מכאן, שדבריו של איש שלום הם בגדר חידוש גדול כמו דברים רבים אחרים במאמרו שם המגלמים יצירתיות מופלגת,¹⁰¹ שאינם מוכרחים כלל, סותרים את דברי כל הפרשנים על התוספתא ואף את דברי הבלשנים,¹⁰² ו"כל המשנה ידו על

97 ר"י קארו, שולחן ערוך, אורח חיים, שכה, לב.

98 משנה, שבת יט, ה.

99 משנה, ברכות א, ו, וכן מעשרות ב, ו, וכלאים ז, ו.

100 כמו גם משנה, מועד קטן א, ד: "צדין את האישות ואת העכברים משדה האילן ומשדה הלבן שלא כדרכו במועד ובשביעית, וחכמים אומרים משדה האילן כדרכו [=בלי שינוי]". כך גם במשנה, תרומות יא, ו: "אין מחייבין אותו להיות יושב ומלקט אחת אחת [=בשינוי], אלא מכבד כדרכו [=בלי שינוי] ונותן לתוכה חולין".

101 למשל איש שלום (לעיל הערה 94), עמ' 143, שמה שכתוב (לעיל הערה 33) שמתרגמין אפילו "עטרות ודיבן", אינו מתכוון למקומות שכבשו ראובן וגד, שהרי במדבר לב, לד דיבון כתובה לפני עטרות (אמנם כתוב לפי הסדר "עטרות ודיבן" שם לב, ג). אלא שמדובר בראשי תיבות עטר"ת (ע"גל לויט ר'אובן תימר, אמנם הצעתו לראשי תיבות וסופי תיבות: דיב"ן, משכנעת פחות), ובאה המימרא לחלוק על המשנה ולומר שיש לתרגם את כל הפרשיות, גם אלו שחשבונו לדלג על תרגומן. ראו עוד חידושים נועזים ויצירתיים שלו בהערה 78.

102 מ' יסטרוב, ספר מלים, ברוקלין חת"ד, ערך סופר, עמ' 968, "the school teacher, primary teacher [...] the Bible teacher teaches [these passages] in his usual way" (אבל המורה לתנ"ך מלמד [את הפסוקים הללו] כדרכו הרגילה").

התחתונה¹⁰³. ייתכן גם שהשקפתו ה"השכלתית" השפיעה על פירושו, וצד זה בוודאי אינו תורם, בלשון המעטה, למשקל ההלכתי שבפירושו.¹⁰⁴ תוספתא זאת מובאת להלכה על ידי בה"ג,¹⁰⁵ רב האי גאון,¹⁰⁶ ורבנו חננאל.¹⁰⁷ וזה לשון ספר האשכול: "וכתב הגאון ר' יצחק¹⁰⁸ ואלו שאמרו נקרין ולא מתרגמין בצבור הוא אבל ביחיד לא".¹⁰⁹ נראה שאף הרמב"ם פסק כן כשהקפיד בניסוחו: "ולא כל המקראות מתרגמינן בצבור",¹¹⁰ להדגיש, על פי התוספתא, שהאיסור לתרגם הוא בבית הכנסת, אך לא ביחיד.¹¹¹ כך מפורש אצל רש"י,¹¹² ר"מ המאירי,¹¹³ בעל הנמוקי יוסף,¹¹⁴ ספר המכתם¹¹⁵ והכלבו¹¹⁶. כך יש לדייק גם

- 103 על פי בבלי, בבא מציעא עו ע"א.
- 104 כפי שנראה במאמר ההמשך (לעיל הערה *), משכילים רבים כמו בנדרלי ושרפשטיין היו מחסידי הדילוג דווקא מסיבות של נימוסין ורצון להיראות "נאורים". ראו גם לעיל הערה 101, ששאיפתו של איש שלום לחדש העבירוהו על דעתו בסוגיה לגבי דרשת ראשי התיבות עטר"ת ודיב"ן. אמנם הרב ד"ר ב"ז בנדיקט, מרא דאתרא בחיפה, העריך מאוד את איש שלום, ואף כתב עליו את התזה שלו, ואף מתארו כ"איש מופלא", "שכל חייו נאבק לחינוך תורני ולחקר מדעי היהדות לאור העקרונות של התורה שבעל פה", רב"ז בנדיקט, "רבי מאיר איש שלום", ארשת ב (תש"ך), עמ' 269–284.
- 105 ספר הלכות גדולות, ורשה [חת"ד], סימן כד – הלכות צורכי ציבור, עמ' מו. הגרסה שם היא שמעשה דוד בבת שבע ואמנון מלמד הסופר כדרכו, אך כאמור, נראה שהוא הדין לגבי כל מה שלא נקרא ואף לא מתורגם בציבור, וכל שכן לשאר הפרשיות. וכן כתב ר"ש ליברמן (לעיל הערה 68), בפירושו שם.
- 106 רב האי גאון, מובא אצל רמ"מ כשר, תורה שלמה, ניו יורק תש"ח, בראשית לה, אות צב, בשם ספר העיתים לר"י הברצלוני, סי' קסט: "מעשה ראובן ומעשה העגל אינן מיתרגמין בצבור, אלא שהמתרגם חוזר וקורא את הפסוקים להודיע שלא משום עצלות לא מתרגמינן אלא משום כבוד צבור ומשום כבוד ראובן. ואשר שם לבו בלשון התרגום מתבונן לעצמו בטעמיהן". כלומר, לא משום צנזור אלא כדי לעסוק בחיובי, ולא בשלילי, אך כל המביט בתרגום יבין. ראו מה שכתבנו בדעת רב האי גאון לעיל הערה 32 ובהמשך הערה 108.
- 107 רבנו חננאל (לעיל הערה 69).
- 108 שיער ר"ש ליברמן (לעיל הערה 68), עמ' 1220, שמדובר בר' יצחק אבן גיאת. הוא מציין שאולי הכוונה למקור בערבית המופיע באוצר הגאונים (לעיל הערה 69, תרגם: רב"מ לוי), מילואים, מגילה, עמ' 82, הערה ה ועמ' 83 הערה ד: "וצריך שתדע כי זה נקרא בספר בנוכחות הקהלה כי במקצתו פסוקים לא יתכן לתרגמם לקהלה [...] אשר כתבתיו כאן הוא על פי דרך רבינו האי גאון ורב יצחק גיאת ז"ל". לפי זה ייתכן שיש להוסיף אף את רב האי גאון בין הגאונים שהביאו את דברי התוספתא להלכה.
- 109 ספר האשכול (לעיל הערה 26), עמ' 172.
- 110 רמב"ם, משנה תורה, הלכות תפילה יב, יב.
- 111 ר"ש ליברמן (לעיל הערה 108).
- 112 רש"י, מגילה כה ע"ב.
- 113 מאירי (לעיל הערה 69), מגילה כה ע"ב: "איזו פרשה אנו חוששין בה שלא לפרסמה ואיזו אין חוששין בה [...] נקרא ולא מתרגם שלא ידעו הכל בסרחונו [...] וענין מתרגם ר"ל בבית הכנסת שהוא הפרסום הגדול הא כל אחד בביתו אין לך דבר שאינו מתרגם".

מהירושלמי, המסביר מדוע מעשה העגל הראשון מיתרגם והשני אינו מיתרגם, "לא דומה גנאי יחיד בציבור לגנאי ציבור בציבור",¹¹⁷ שכל הבעיה היא לתרגם בבית הכנסת ודלא כהבנת ר' יהודה מסיר ליאון ותלמידי רבנו יונה האוסרים אף ליחיד.¹¹⁸

אמנם יש לדון בדבר על פי דברי המאירי שכתב: "וענין מתרגם ר"ל בבית הכנסת, שהוא הפרסום הגדול, הא כל אחד בביתו אין לך דבר שאינו מתרגם".¹¹⁹ לדבריו, יש לשאול מה יהיה הדין בלימוד בבית הספר, שהוא לכאורה מקרה "ביניים". מצד אחד, הוא בציבור ולא קריאה ביחיד, ולכן יש לאסור את תרגומו, אך מצד שני, אינו כה מפורסם כמו תרגום בבית הכנסת ולפיכך שמא יש להתיר.

אך התוספתא שהזכרנו כבר השיבה על ספק זה: "מעשה דוד ובת שבע לא נקרא ולא מיתרגם והסופר מלמד כדרכו".¹²⁰ אף אם היה מקום לשאלתנו, התשובה היא שעם ילדים לומדים כרגיל ללא דילוגים, כמו היחיד ולא כבבית הכנסת. כך עולה גם בקריאה מדוקדקת במאירי, שביית הכנסת "הוא הפרסום

- 114 נמוקי יוסף, מובא בשיטות קמאי (לעיל הערה 80), מגילה, עמי תע.
 115 ספר המכתם, שם.
 116 ספר כלבו, ד"צ לבוב תר"כ, סימן כ: "ולא כל המקראות מתרגמן בצבור, מעשה ראובן [...]".
 117 דיוקו של ר"ש ליברמן (לעיל הערה 68), עמ' 1220, על פי ירושלמי, מגילה ד, יא (עה ע"ג).
 118 ראו לעיל הערות 31, 35, שר"י פרלמן, בעל החידוש, מודה בעצמו שדיוקו בתוספות ר' יהודה "הוא דבר חדש מאד, ואינו מוכרח, דכאן בצבור לעמי הארץ והתם לנפשי הוי כלימוד. ולא מצאתי למי שיביא זה, צ"ע". ואכן הפוסקים לא התייחסו לדיוק זה חוץ מאשר מה שמובא אצל ר"ע בלום, שו"ת בית שערים, אורח חיים, סימן קב, שחשב לתרץ רש"פ גראסמאון, רב בפעטראוועסעל בשנת תר"נ, ממש בדומה לר"י פרלמן, שכוונת רבנו יונה שאין לתרגם אפילו ביחיד, אך המחבר דחה את דבריו מכל וכול. ראו בשל"ה, מסכת שבת, פרק נר, מצוה יב, שאפילו מביא את דברי תלמידי רבנו יונה שם, אך לא לגבי ענייננו. ראו גם ט"ז, אורח חיים רפה, א, ומגן אברהם, שם, ג, שמזכירים "הוהוה אמינא" שלא נקרא תרגום במקום שהם שמות עבודה זרה, אך אפילו אינם מביאים את ה"הוהוה אמינה" של תלמידי רבנו יונה שלא נקרא את הפסוקים שעליהם כתוב במשנה, "לא מתרגמין", וכן בפירוש המשניות, תוספות יום טוב, מגילה. אך בעל ערוך השולחן (לעיל הערה 58), אורח חיים רפה, יא, מזכיר את תלמידי רבנו יונה, אך מיישב, ור"מ הקטן קליין, שו"ת משנה הלכות, יא, ברוקלין תשנ"ח, סימן רכז, מביא שיש חוששים רק לגבי ברכת כוהנים לא לקרותו ביחיד, רק משום שהתרגום שם אינו מקורי, אך לא שמענו בפוסקים כלל שאת פרשת ראובן לא מתרגמים ב"שנים מקרא ואחד תרגום".
 לעיל הערה 113.
 119 תוספתא מגילה ג, יט. ראו אצל ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה (לעיל הערה 68), מגילה,
 120 עמ' 1215, לגרסאות השונות שבתוספתא. ראו ספר האשכול (לעיל הערה 26), עמ' 172.

הגדול". ה"א הידיעה מודגשת פעמיים. אך לימוד בציבור אינו נחשב כפרסום כה גדול ומותר.

יתרה מזאת, יש ליישב אף את דעת המיעוט, דעתם של ר' יהודה מסיר ליאון ותלמידי רבנו יונה,¹²¹ האוסרת לתרגם אפילו ביחיד, כך שלא תסתור את דברי התוספתא. אף אם נאמר שקריאת אותן פרשיות בכל שנה ביחיד אינן לכבודם של ראובן, דוד וישראל, כשהסופר לומד עם ילדים, שזה הלימוד הראשוני והבסיסי ובגיל התמימות, חשוב דווקא "ללמוד כדרכו", שאם לא עכשיו, אימתי ילמדו על כך? כפי שנראה בהמשך, יש היגיון ואף יתרון חינוכי ומוסרי דווקא ללמוד את הפרשיות הללו בצעירות, לפני הבגרות.

כן כבר ראינו שאסרו את התרגום מפני שהוא מיועד לעמי הארץ,¹²² ובהתאם מובן מדוע אסרו ר' יהודה מסיר ליאון ותלמידי רבנו יונה את קריאת התרגום של אותם פסוקים ביחיד. אך טעם זה אינו שייך, אף לשיטתם, לגבי תינוקות של בית רבן, שלעומת עמי הארץ כאמור יודעים עברית וכל שכן היום שעברית היא השפה המדוברת לכולם.

על כן יש בתוספתא זאת תשובה ברורה ומפורשת לשאלה המרכזית בנידון, שאין לדלג כלל, לפחות בלימוד תנ"ך עם ילדים, וכל ה"משכילים" (ביאליק, גורדון, שרפשטיין וגויטיין) שהביאו את הגמרא על "הנקראים ואינם מיתרגמים" לענייננו,¹²³ טועים במפורש, אם לא מטעים בכוונה.¹²⁴

121 לעיל הערה 118.

122 לעיל הערה 81.

123 ביאליק, סיפורי מקרא (לעיל הערה 13), עמ' 11 בהקדמה; גורדון (לעיל הערה 13), עמ' 36; שרפשטיין (לעיל הערה 30); גויטיין (לעיל הערה 13), עמ' 178.

124 אמנם ייתכן שלפחות אצל חלק מה"משכילים" הללו אין מדובר על בורות מהתלמוד ולא שהעתיקו טעות אחד מהשני, אלא שסוברים כשיטת ח' גפני אליבא דשיטת ר"מ מאיליא, ולדעתם ניתן להעמיד את המשניות של "אין דורשין בעריות בשלשה", ו/או "מעשה ראובן, נקרא ולא מיתרגם" כפשוטם המילולי, ובצורה אחרת מאשר הבינו חז"ל בגמרא. ראו ר"ב דבליצקי, "אודות רבי מנשה מאיליא", ישורון ג (תשנ"ז), עמ' תשפז, שלעומת חידושו הנועז של ר"מ מאיליא, אין מקום כלל להעמיד את המשניות בצורה שונה מאשר הפירושים וה"אוקימתות" של חז"ל בגמרא, ושרבו הגר"א וכל האחרונים בדורו ואחריו חלקו עליו בנידון, השו"ח גפני, "פשט ודרש במשנה – לגלגוליה של מסורת מבית מדרשו של הגר"א", סידרא כב (תשס"ז), עמ' 5–19; C. Gafni, "The Emergence of Critical Scholarship on Rabbinic Literature in the Nineteenth Century: Social and Ideological Contexts", oston 2005B. בכל מקרה, אין זה משנה לענייננו, שהרינו מחפשים את התשובה ההלכתית (!) לשאלת דילוג פרקים מחמת הצניעות, והפוסקים בוודאי מחויבים ל"אוקימתות" של חז"ל בגמרא. נראה שמטעם זה ר"ח הירשנזון, ספר תורת החנוך הישראלי, סעאיני (רומניה) תרפ"ז, עמ' 94 לא העז להוכיח את דבריו מאוקימתות מקוריות

גם הר"א שפירא העיר על פי התוספתא שיש דווקא ללמד את הפרשיות הללו לתינוקות בצעירותם, מפני שההוראה לילדים קטנים היא באווירה חינוכית, ואין חוששים שתצא מזה תקלה.¹²⁵ יש כאן תשובה נוספת לכך שגם ר' יהודה מסיר ליאון ותלמידי רבנו יונה יתירו בנידון הילדים בבתי הספר.

נראה שדברי התוספתא מהווים הדרכה מרכזית בנידון שלנו. מצד אחד, לעומת הדילוג בציבור (לפחות כשניתן, כגון בנביאים שלא קוראים את אותם פרקים כהפטרות¹²⁶) או לחלופין, דילוג על התרגום, אין מדלגים כלל בלימוד עם תינוקות. מצד שני "הסופר מלמד כדרכו", בצורה טבעית, ללא התמקדות מיותרת ומוגזמת.¹²⁷

כך הדריך המחנך הוותיק ר"י קיל:¹²⁸

אין אנו ממליצים לדלג על המקומות האלה, כי ע"י כך מעוררים אנו את סקרנותם של התלמידים ומפנים את תשומת לבם המיוחדת לשאלות, העולות להתעורר אצלם ע"י "דילוג" זה.¹²⁹ ייטיב המורה לעשות, אם יקרא בעצמו, בשקט ובטבעיות, את המקומות האלה, יסביר את

של המשניות הללו, אף על פי שעל ידי כך היה יכול לחזק מאוד את שיטתו לדלג פרקים. הרחבנו על שיטתו במאמר המשך (לעיל הערה *).

125 ר"א שפירא, "תשובה הלכתית-רעיונית לבעיות בחינוך האשה", האשה וחינוכה (ערך: רב"צ שפירא), כפר סבא תש"מ, עמ' 50. ראו שם, עמ' 49, שהרב שפירא מוכיח מהתוספות, פסחים פח ע"א ד"ה שה, שמוטר להאכיל פסח לקטן אף שלא היה מנוי עליו מראש, משום שמוטר לפעמים (!) אף להאכיל איסור בידיים בתהליך החינוכי של קטן, משום "שלחינוך ישנם גדרים מיוחדים מחמת יכולת הקליטה המיוחדת שבתקופת החינוך". מעניין שהרב שפירא הביא שם סיוע לדבריו מדברי הגאונים שהזכרנו לעיל הערה 54, ונראה שהבין שם הפוך מהבנת המהדיר.

126 ראו ספר האשכול (לעיל הערה 84), העומד על כך שלעומת סיפורי חטאי אבותינו שבתורה ניתן ורצוי לדלג על אלה שבנביאים, ופשוט לא קוראים את הפרקים הללו כהפטרות בציבור.

127 בדומה לכך דייק ר"ש אריאל, "יחסם של חז"ל לחטאים של אישי התנ"ך – היבטים חינוכיים", http://www.tora.co.il/shiurim/ariel_s/chata_ish.doc. ראו על כך בהמשך ובדברי הר"ד ליאור (לעיל הערה 13) על ההבחנה בין הוראת הכללים ובין הדיוק בפרטים.

128 ר' יהודה קיל (תרע"ו-תשע"א), מנהל האגף לחינוך ממלכתי דתי במשרד החינוך והתרבות ויושב ראש מפעל פרשנות המקרא "דעת מקרא", שעליו זכה בפרס ישראל למדעי היהדות ובפרס הרב קוק.

129 כך השיב גם הרמ"מ שניאורסון (לעיל הערה 50), ואף ביאליק, סיפורי מקרא (לעיל הערה 13) ושרפשטיין (לעיל הערה 13), אך שני האחרונים הציעו פתרון: מקראה של תנ"ך מצונזר, כך שהילדים לא ירגישו בדילוג. דנו בהרחבה במקראות לילדים במאמר המשך (לעיל הערה *).

הביטויים שאינם מקובלים בחיים המודרניים (וישכב אותה, וכדומה) בביטויים אחרים (לקח אותה לאשה, וכדומה); יזהר מלחייך ולעורר חיוכים אצל התלמידים; ובמקרה שיורגש אצלם "יחס מיוחד" לשאלות כאלו, על המורה להעמידם על כך, שישנם דברים טבעיים, שבעצם אין להתבייש בהם, אלא שלא מקובל לדבר עליהם ולהתעכב על פרטיהם.¹³⁰ אמנם ניתן לחלוק על ביטוי "אין להתבייש בהם", כי מדובר בתופעה טבעית "מדאורייתא" ("ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבשו [...] ואירא כי עירם אנכי ואחבא"¹³¹) וחיובית (עם ישראל משובח כ"רחמנים ביישנים וגומלי חסדים"¹³²), ואולי עדיף לומר "אין רע בהם".¹³³ הוכחה נוספת נגד שיטת ה"כיסוי" נמצאת במדרש:

מטרונה שאלה את ר' יוסי, אפשר יוסף בן י"ז שנה היה עומד בכל חומאו [=חמימותו] היה עושה הדבר הזה [=נמנע מן העבירה עם אשת פוטיפר]?! הוציא לפניו ספר בראשית, התחיל קורא מעשה ראובן ויהודה, אמר לה, אם אילו שהן גדולים וברשות אביהם לא כיסה אותם הכתוב, יוסף שהוא קטן וברשות עצמו, כל שכן.¹³⁴

החשיבות החינוכית בהבנת הפשט בנושאים הללו עולה גם מהרמב"ם לגבי שכנוע האישה הסוטה להתוודות: "ואומרין לה: 'בתי הרבה קדמוך ונשטפו, ואנשים גדולים ויקרים תקף יצרן עליהן ונכשלו'. ומגידין לה מעשה יהודה ותמר כלתו ומעשה ראובן בפלגש אביו על פשטו (!) ומעשה אמנון ואחותו, כדי להקל עליה עד שתודה".¹³⁵

לאחר שהוכחנו שאין לדלג על הסיפורים הללו, יש להבין את דברי המשנה, "אין דורשין בעריות בשלשה",¹³⁶ שלכאורה משתמע ממנה שכמו מעשה בראשית ומעשה מרכבה, אף העיסוק בתחום העריות צריך זהירות בהוראה ונמנעים מללמדו בכיתה רגילה.

130 ר"י קיל, פרקי הדרכה בהוראת נביאים ראשונים (לעיל הערה 13), עמ' מח.

131 בראשית ב, כה; ג, י.

132 בבלי, יבמות עט ע"א, מובא להלכה ברמב"ם, משנה תורה, הלכות איסורי ביאה יט, יז.

133 על מחלוקת רמב"ן ורמב"ם בנושא, ראו לעיל הערה 7.

134 בראשית רבה (לעיל הערה 86), פז, י.

135 רמב"ם, משנה תורה, הלכות סוטה ג, לב.

136 משנה, חגיגה ב, א.

ברם אף כאן מסבירה הגמרא, שמדובר בסוגיה ספציפית ביותר, היינו "סתרי עריות", כגון האיסור בבתו מאנוסתו.¹³⁷ כלומר המשנה מדברת על סוגיות שאינן מפורשות בתורה, ועלולים שניים מתוך שלושת התלמידים להתעסק בשיחה צדדית במקום להקשיב לרב ויבואו להתיר בטעות את אותן עריות.¹³⁸ אם כן אין מדובר כלל בחשש של חוסר צניעות בעצם לימוד הנושא,¹³⁹ אלא בחשש של אי-הקשבה וטעות מסוימת מאוד בהלכה.

לפי זה יש כאן אף הוכחה הפוכה, שבכל שאר הסוגיות הרבות בתנ"ך העוסקות בענייני עריות דווקא מלמדים כרגיל. ראוי להזכיר גם את פירושו האלטרנטיבי של רבנו חננאל, המרחיב את היריעה ומסביר ש"סתרי עריות" שאסור ללמוד עם כיתה מכוון להעראה ונשיקה (כינויים בלשון נקייה לביאה חלקית) ולמשכב זכר, כיוון "שהנפש מתאוה להן אין מדקדק היטב, ובאין להתיר האיסור".¹⁴⁰ אך אף לשיטתו מדובר באוקימתא מסוימת מאוד, שמטרתה הברורה היא למנוע התרת איסורים מסוימים ובמפורש לא מטעמי חוסר-צניעות.

אגב שיטת רבנו חננאל, אולי ראוי לפוסקי הדור להתייחס לדוגמאות מודרניות נוספות הדומות לתקדים שהזכיר, כמו הלכות נגיעה, כיסוי ראש חלקי

137 רש"י, חגיגה, שם, שלומדים בבבלי, סנהדרין עה ע"א חלק מהעריות רק מדרשה, וכך הסביר גם הרמב"ם, הלכות איסורי ביאה, כב, יז, ור"מ המאירי (לעיל הערה 69), חגיגה, שם. השוו לתוספות רי"ד (לעיל הערה 24) שחולק על רש"י, אך מסביר כמוהו שמדובר בחשש שלא יבינו את פרטי הלכות קידושין וכדומה ויבואו לדמות מילתא למילתא ולהתיר עריות.

138 פירוש רש"י, שם, ודומה לכך, רמב"ם, הלכות איסורי ביאה כב, יז.
139 השוו ר"י זרקא, עוד יוסף חי, חגיגה יא ע"ב: "לא תקרבו שלשתכם זה אצל זה לפני הרב כדי לגלות לכם טעמי (!) פרשת עריות". דבריו מזכירים את דברי רמ"מ כשר ("הזהרה", סיני – ספר היובל, ירושלים תשי"ח, עמ' מ–נו): "ועל פי מ"ש בפירוש 'אין דורשין בעריות' [...] כידוע אחד הטעמים של מתנגדי הזהרה הוא, משום אותה הנקודה היסודית שנמצא בזהרה (גם בספרי ר"מ די ליאון), שמגלה טפח מענייני הזיווג מה שאין כן בשאר ספרי חז"ל, והיו כאלה שהדברים השפיעו עליהם לרעה ויצאו לתרבות רעה. ומטעם זה אמרו חז"ל, שאין דורשין באלה העניינים. וטעמו של הזהרה, שהשתמש בציורים אלה, כתבו המפרשים משום שאין לנו בעולמנו עוד נושא כזה שנוכל להשתמש בו בתור משל להסביר השתלשלות העולמות ובנין של הספירות כמו עניין זה של הזיווג".

140 פירוש רבנו חננאל (לעיל הערה 27), מגילה כה ע"ב, השוו את הגרסאות השונות שם.

של נשים וכדומה, שמא לא ראוי להתייחס בכיתה לדברים שהיצר עלול לפרשם למעשה להקל.¹⁴¹ אך אין בכך דבר וחצי דבר לעניין דילוג פרקים בתנ"ך.

לדעת הנצי"ב התורה מתייחסת ישירות לסוגייתנו. על הכתוב, "וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר. דברו אל בני ישראל ואמרתם אליהם איש איש כי יהיה זב מבשרו זובו טמא הוא",¹⁴² הוא שואל: מדוע כתוב "ואמרתם אליהם" במקום להתסתפק בנוסח המצוי, "דברו אל בני ישראל לאמר"? ומשיב:

אלא כלפי שקשה לדבר בעניני זיבה וקרי שהוא באברי הזרע שמתפעלים במחשבה, והיינו סבורים שיותר טוב למעט הדבור והלמוד בהם. ורק משה הוא מוכרח ללמד לישראל הקבלות שיש לו בע"פ, שלא יאבדו מישראל. אבל אחר שכבר למדו שוב אין המצוה להגות בהם [...] בלי תועלת למעשה ולזכירה. מש"ה [=משום הכי] כתיב בפי' זו "ואמרתם אליהם". שגם אהרן ילמוד עם ישראל אחר שכבר למד משה בסדר המשנה כמנהגו. וה"ה כל רב לתלמידיו ומשום שבאמת בלמוד התורה אין יוצא רע, והיא "אילת אהבים ויעלת חן".¹⁴³

נמצא שהנצי"ב הוא מבין הפוסקים הבודדים הנדרש לשאלתנו ומתייחס לחשש שמא יצא שכרו בהפסדו, כשלימוד סוגיות כאלה עלולים לעורר הרהורי עברה, וכל שכן בסוגיות שאין להן השלכות הלכתיות היום. ומשיב, שלמרות החשש על "כל רב", גם מורים המלמדים תינוקות את ספר ויקרא, ללמד גם את הנושאים הצנועים הללו כרגיל, ומתחייבת התורה ש"אין יוצא (מזה) רע".

ייתכן שהוספת הנצי"ב בסוף את הפסוק "אילת אהבים ויעלת חן, דדיה ירווך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד",¹⁴⁴ באה להדגים שהתנ"ך רגיל להשתמש בתארים גופניים שייחשבו "לא צנועים", אלמלא ההקשר התורני. ואדרבה, כשהוגה תמיד באהבת התורה היא תגן מהרהורים אחרים.

141 הניסיון הראה שבנות רבות שלמדו באולפנה את הבבלי, כתובות עב ע"א, האומר שכיסוי ראש חלקי (כגון "קלתה") לאשה נשואה מועיל להוריד את האיסור מדאורייתא לאיסור מדרבנן, טועות לחשוב שלמעשה די בכיסוי חלקי. אף בשבתי בוועדת משרד החינוך לחיבור חוברת חדשה ליחידת "בית, חינוך ומשפחה", ירושלים תשע"ג, ללימודי הבגרות, סברתי להשמיט את אותה גמרא, אך לצערי דעתי לא התקבלה.

142 ויקרא טו, א-ב.

143 רנצ"י ברלין (הנצי"ב), העמק דבר, ירושלים תש"ל, שם, מובא על ידי הר"ד ליאור (לעיל הערה 13).

144 משלי ה, יח.

בדומה לכך כתב הר"מ פיינשטיין, שאף על פי שהתנגד ללמד את ענייני ההפריה בשיעורי ביולוגיה כנדרש בסילבוס של הממשלה, ו"לא דמי כלל למה שלומדים בסוגיות הגמרא שתורה מגנא ומצלא [=התורה מגינה ומצילה מעבירות]"¹⁴⁵.

אף בעל הצמח צדק, האדמו"ר השלישי מחב"ד, נדרש לשאלה זאת בתגובה לתכנית של ממשלת הצאר ברוסיה שהודרכה על ידי משכילים ללמד על פי "הצעה לקוטים מתנ"ך, יכילו הפרשיות הנאות לדרוש וללמד בס לילדים צעירי הימים ובזולת הפרשיות שאינם כ"כ הכרחיים או שאינם כ"כ הגונות להדרש לפני נערים וקטנים". הוא משיב ומדגיש את קדושת כל דבר ופסוק ואות שבתורה:

איך יעלה בליבנו לדלג פרשיות בתורת משה עבד ה', ולומר בשכל אנושי שאינם כל-כך הכרחיים, או שאינם כל-כך הגונות להידרש וללמוד עם נערים [...] דאין לדלג אף פסוק אחד בשום מקום בתורה ח"ו. ואם ידלג הנער מללמוד מעשה ראובן ובלהה, הנה בבואו אחר כך ללמוד בתוכחות יעקב לראובן בפרשת ויחי [...] לא יבין הדברים כלל.¹⁴⁶ וביותר, לדלג באמצע פרשה – הלא ידוע שהתורה כולה נדרשת בסמוכים [...] וכל אלו חובה והכרח להקבע בלב ושכל הילדים עת לימודן בתחלה בבתי הספר, וביו"ד סי' רמ"ה סעיף ו' שחייב האדם ללמד לבנו תורה שבכתב כולה בלא שיוור.¹⁴⁷

אמנם מעניין לציין שבמערכת העיתון של חב"ד סייגו, על פי דברי הרבי האחרון,¹⁴⁸ את דברי האדמו"ר השלישי הללו כתיאורטיים, אך למעשה הביאו

145 ר"מ פיינשטיין, אגרות משה, יורה דעה, ה, ירושלים תשע"א, סימן לד.

146 מעניין לציין שרב סעדיה גאון, אוצר הגאונים (לעיל הערה 69), מגילה, עמ' 46, סימן קסח, מביא 21 פסוקים שנהגו שאינם מיתרגמים, ביניהם לא רק מעשה ראובן, אלא גם "פחו כמים" שבפרשת ויחי.

147 רמ"מ שניאורסון (האדמו"ר השלישי של חב"ד, בעל הצמח-צדק), אגרות קודש, א, ברוקלין תשי"מ, סימן יב, עמ' שמג, מאדר-ראשון תר"ח. כך הבאנו לעיל בהערה 67, גם בשם הב"ח, הט"ז, הש"ך ובעל החוות יאיר.

148 רמ"מ שניאורסון (לעיל הערה 17): "ובמה שמסתמך מקונטרס תנועת ההשכלה וכו' הרי שם מדובר בהנוגע לדילוג, וכן שלא לשלול את זה באופן פרינציפיוני, וק"ל".

את דברי האדמו"ר השביעי, הסובר שניתן להשמיט אם מדלגים גם דברים אחרים, אך בפועל לא ראה שהתקלקלו ילדים על ידי לימוד ללא דילוג.¹⁴⁹

כיצד נהגו בפועל בישראל

בפועל, נוסף על הוראת התוספתא ש"הסופר [=מחנך ילדים] מלמד כדרכו",¹⁵⁰ מצאנו עדות מעניינת במדרש תנחומא שבימי חז"ל בפועל לא היו מדלגים על הפרשיות העדינות:

בנוהג שבעולם אדם מוסר עצמו ליהרג על בנותיו ועל אשתו והורג או נהרג, וזה [=לוט] מוסר בנותיו להתעולל בהם. אמר לו הקב"ה: חייך, לעצמך את(ה) משמרן ולבסוף תינקות של בית רבן **משחקין** וקורין: "ותהרין שתי בנות לוט מאביהן".¹⁵¹

הרינו רואים שחז"ל מודעים לכך שאכן הילדים בבית רבן לועגים על הפרשה ובכל זאת מלמדים אותה ללא חשש.

סקירת כתבי היד מגלה איזה פרקים נלמדו בפועל

אם ננסה לגלות בפועל מה למדו עם ילדים בתנ"ך ומה דילגו, פנייתנו לכתבי היד איננה מועילה הרבה. מבחינת ממצאי כתבי היד מהגניזה הקהירית¹⁵² אין משמעות למספר עותקי ספרי המקרא, שהרי ספרי התנ"ך באו כיחידה אחת,

149 המערכת, "עניינים שבצניעות", התקשרות, גיליון 569, פרשת בהעלותך, "בסיוון תשס"ה, עמ' 17: "הצמח צדק מדבר מהבחינה העקרונית, ומבחינה זו אין לדלג שום נושא ואף לא אות אחת. הרבי מדבר מהבחינה המעשית, ובה יש מקום, למשל, לדלג ענייני דקדוק, מפני שהמורה אינו בקי בהם. כך גם אין לשלול כליל דילוג ענייני צניעות, אם המורה חושש שלא יוכל ללמדם כראוי". אלא שהרבי מסביר שדילוג של נושאים אלו בלבד עלול להשיג את ההפך מכוונת המורה. השוו למה שהבאנו בשמו של הרבי, לעיל בהערה 17, לדלג מסכת סוטה.

150 לעיל הערה 84, בתוספתא המרכזית של מאמרנו.

151 מדרש תנחומא, ד"צ ורשא תרל"ה, פרשת וירא סימן יב. השוו ר"ש רפפורט, הקדמה לאגרות משה, ח, ירושלים תשנ"ו, עמ' 15, שהביא את עדותו של הר"מ פיינשטיין על אודות חלומו של איש שמת מיתה משונה בתחילת חורף תרפ"ב, משום שלעג על פרשת לוט ובנותיו שהבין אותה כפשוטה. השוו רמב"ם (לעיל הערה 135), המדגיש שיש גם הבנה פשוטה בפרשיות ראובן ויהודה וכדומה.

152 לצערנו, הממצאים באשכנז חלקיים כל כך בעקבות שרפת התלמוד בפאריס ובמקומות אחרים, אך הגניזה הקהירית משקפת כשש מאות שנה של תרבות רבנית מתקופת הראשונים.

ובוודאי לא העיזו להשמיט מהם פרשה מסוימת.¹⁵³ ברם לגבי המשנה והתלמוד, מספר העותקים של מסכת מסוימת שבגניזה הוא משמעותי ביותר, משום שהיה יקר כל כך וטרחה כה גדולה להעתיק, שהשקיעו רק במה שממש ילמדו בפועל. להלן המסכתות שנמצאו מדורגות לפי שכיחות כתבי היד, המשקפת את שכיחות הלימוד בהן:¹⁵⁴ ברכות: 42; שבת: 33; בבא מציעא: 17; חולין: 10 (אך 50 עותקי רי"ף¹⁵⁵); ערובין: 8; נדה: 4 (אין רי"ף על נדה, אך הוא כלל את הלכותיה במסכת שבועות – 6 עותקים); ערכין: 1.

עולה בבירור ומסיבות מובנות שעסקו יותר במסכתות הש"ס והרי"ף שהן הלכתיות יותר ונוגעות לחיי היום-יום של הציבור הרחב. אך לפי זה, השכיחות של שאלות הלכתיות בנושא נידה צריכה הייתה להתבטא בעיסוק רב יותר במסכת זו, ומצאנו להפך, שעסקו בה מעט מאוד יחסית לשכיחותה ההלכתית! אלא שייתכן שבגלל שיקול הצניעות עסקו בה פחות.

ברם ניתן גם לדחות את ההוכחה הזאת, כי דווקא רוב אותן שאלות המצויות ביותר, בעיקר שאלות במראות הטומאה, אינן נפסקות על ידי ההמון, אלא דווקא על ידי מורי הוראה, שהם מעטים יחסית, ודווקא בעל פה.

נראה שלענייננו הממצאים המשקפים את תמונת המצב ברמת החינוך היסודי של תקופת הגניזה משמעותיים יותר. מדגם מכתבי היד של המשנה הראה כי שכיחות הלימוד כדלהלן:¹⁵⁶ שבת: 38¹⁵⁷; ברכות: 29; פאה: 17;

153 חוץ מאשר לשיטת הרי"ף המתירה לכתוב מגילות מגילות, שאליה נתייחס בהקשר של שיטת רי"ח הירזנון במאמר ההמשך (לעיל הערת כוכבית).

154 י' זוסמן ועוד (עורכים), אוצר כתבי היד התלמודיים, א, ירושלים תשע"ב, עמ' 3–6, 324. מדובר ברשימת צירופי קטעי גניזה (=קטעים מאותו כתב יד, היינו מניין מספר כתבי היד ששרד מהם יותר מקטע אחד) לפי מסכת, תלמוד ורי"ף.

155 לשם השוואה, במסכת בבא מציעא מצאו רק 12 עותקים של רי"ף. הממצא מצביע על כך שהרבים, המתקשים בלימוד גמרא, היו לומדים את פרטי הלכות כשרות מתוך הרי"ף במקום מהגמרא.

156 זוסמן (לעיל הערה 154), עמ' 291–301.

157 אחי, ד"ר עזרא שבת, מראשי מחלקת כתבי היד בספרייה הלאומית בגבעת רם, הסביר שהמנהג לדקלם את פרק ב של מסכת שבת ("במה מדליקין") בבית הכנסת בשבת היה קיים כבר לפני הרמב"ם, כך שכמה מממצאי משניות שבת עלולים להיות סידורי תפילה. הדבר יסביר גם מדוע בתלמוד מצאו יותר כתבי יד של מסכת ברכות ממסכת שבת, ובמשנה מצאנו להפך.

עירובין 16; יבמות: 15; כלים: 12; בבא קמא: 11; בבא מציעא: 11; חולין: 9; זבחים: 7; נדה: 6.

הממצאים מצביעים בבירור על כך שעסקו יחסית מעט מאוד בלימוד מסכת נידה עם ילדים. אמנם גם כאן ניתן לכאורה לתלות עובדה זאת בגורם אחר, והוא הימצאות המסכת בסוף הש"ס. אולם בכל זאת, מסכת כלים מאוחרת אף יותר, ומספר כתבי היד שלה כפול. נראה שיש כאן מגמה ברורה והגיונית למעט את העיסוק בפרטים הלא-צנועים עם ילדים.

כך עולה גם מדברי ר"ח בנבנשט, בעל כנסת הגדולה:

אסור להניח מללמוד מועד קטן מפני שהם דברים של מיתה ומיהו ימהר ולא ידקדק [...]. ואני שמעתי בקושטא שנמנעים מלקרות עירובין ונדה ויבמות מפני שראשי תיבותיהן עני, וגם שמעתי שנמנעים מלקרות בתרא מפני שמה [...]. וי"א מפני שחלה בה רש"י ז"ל [...]. ויראה דאינם נמנעים בכל אלו אלא ללמד עם חברים בישיבה אבל לעצמו כל א' וא' צריך ללמד וכמשי"כ בספר חסידים.¹⁵⁸

נדייק, שאף כשמזכיר את מנהג קושטא לא ללמוד מסכת נידה בציבור מדובר בטעם מנהג צדדי, ובין מסכתות אחרות, ולא בגלל הצניעות. ברם ה"שטחיות" של התשובות הצדדיות היא ברורה, וייתכן שמדובר בתירוץ חיצוני המכסה את הסיבות האמתיות. אך גם אם קיימת סיבה כזאת: מי אומר שמדובר מחמת הצניעות? אדרבה, מציין הר"ש גורן ללא קשר למקור הנזכר, שהמסכתות הקשות ביותר בש"ס הן בדיוק עירובין, נידה ויבמות.¹⁵⁹ לגבי בבא בתרא, היא גם קשה וגם הארוכה ביותר בתלמוד, דבר שהקשה לא רק על לימודה ועל סיומה, אלא גם על שכיחות הספרים עקב היוקר בהעתקתם.

לעומת המצב בישיבות באירופה בתקופות קודמות, שם התמקדו בלימוד סדרי נשים ונזיקין, בישיבה האגדית בוולוז'ין הקפידו ללמוד את כל הש"ס. הלימוד היה כסדר התלמוד, התחילו במסכת ברכות וסיימו במסכת נידה וחוזר חלילה, ללא דילוגים.¹⁶⁰ ברם אין אפשרות ללמוד מוולוז'ין לשאר הישיבות,

158 ר"ח בנבנשט, שיירי כנסת הגדולה, ירושלים תשמ"ט, יו"ד סימן רמה, אות ג, על פי ר"י החסיד, ספר חסידים (לעיל הערה 44), סימן רסא, שהדגים שלא אהבו ללמוד את מסכת מועד קטן העוסקת בהלכות אבלות, וראו ר"י אסאד, שו"ת יהודה יעלה, ב, ניו יורק תשכ"ה, סימן רמח.

159 הר"ש גורן, בעוז ותעצומות (ערך: א' רט), תל אביב תשע"ג, עמ' 62.

160 ש' שטמפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשס"ה, עמ' 51.

משום שהיא יועדה מכתחילה לגדל את רבני הדור, שבוודאי היו צריכים לדעת את הכול, כולל מסכת נידה.

על כן, אין ספק שיחסית לא עסקו רבות בלימוד מסכת נידה בישיבות גבוהות, אך ייתכן שזאת מחמת הקושי או המיקום שלה בסוף הש"ס, ולא בגלל הצניעות. לעומת זאת, בישיבות הקטנות כנראה שדווקא מיעטו בלימוד משניות נידה מחמת הצניעות, שהרי למדו יותר מסכת כלים.

ברם, יחד עם זאת, אי אפשר כלל להקיש מכאן ולהוכיח את הצדקת הדילוג בלימוד המקרא, שכן שם לא נכנסים לפרטים האינטימיים כמו במשנה.

סיכום ביניים

תוספתא מפורשת בנושא וכן מקורות רבים נוספים (גם אם פחות מפורשים), נוסף על הוראות מבעל הצמח צדק, הנצי"ב, הר"מ פיינשטיין ועוד, מורים פה אחד שאין לדלג על פרשיות מטעמי צניעות כשלומדים תנ"ך עם ילדים. המשניות במסכתות מגילה ("מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם") וחגיגה ("אין דורשין בעריות בשלשה"), שלכאורה מצדיקות את דילוג פרשיות העריות, מוכיחות למעשה את ההפך הגמור.

בנוגע לתורה שבעל פה, שם אי אפשר להסתפק במונחים כלליים והלימוד דורש פירוט רב יותר, מצאנו מקורות המצדיקים את מיעוט העיסוק בנושאים האינטימיים עם צעירים, ואכן מספר כתבי היד מהגניזה מצביעים על כך שעסקו אף יותר במשנת מסכת כלים מאשר במסכת נידה.

לגבי הפדגוגים היהודיים, נראה בע"ה במאמר ההמשך שקיימים חילוקי דעות בנושא, ורבים הושפעו מאוד, לפעמים אף במגמתיות מוצהרת, מההשכלה הנוצרית והחילונית. לעומתם, נראה גם שפדגוגים רבים דווקא מצדיקים את המסורת ללמד את התנ"ך כולו, ודווקא מתוך שיקולים חינוכיים.

מכל הנאמר לעיל עולה, שאין ספק שעל החינוך הדתי להמשיך במסורת ללמד את כל התנ"ך ללא דילוגים מטעמי צניעות, ולהפיק מכך את התועלות החינוכיות הנצחיות שעליהן נכתוב במאמר ההמשך. במיוחד הדבר מוצדק היום במידה רבה גם במבחן הפדגוגיה המודרנית. אף אם מורה מסוימת תתקשה בכך, "כל המשנה ידו על התחתונה"¹⁶¹.

161 בבלי, בבא מציעא עו ע"א.